

ŽELJKO RAPANIĆ

PEDESET GODINA POSLIJE KARAMANA

UDK 929Karaman:70(091)(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr. Željko Rapanić
YU — 58000 Split
Zavod za zaštitu spomenika kulture
Iza Vestibula 3

Ljubo Karaman (1886—1971), hrvatski arheolog i povjesničar umjetnosti, tijekom dugogodišnjeg rada bavio se različitim pitanjima nacionalne povijesti umjetnosti. U ovom radu pisac pokušava osvijetliti Karamanov doprinos medievalistici, pa se najprije osvrće na karakter i važnost kapitalnog Karamanovog djela »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« (1930). U toj je knjizi Karaman izložio svoju poznatu tezu o porijeklu starohrvatskog graditeljstva i skulpture. Nadalje se govori o Karamanovu istraživanju starohrvatskih groblja, temi kojoj je on također postavio sustavne temelje kako u istraživanju tako i u interpretiranju te arheološke građe. Zbog takvih pristupa tim pitanjima i njegovih interpretacija Karamana ocjenjuje kao najznačajnijeg istraživača koji je poslije djelovanja niza amatera i priučeni stručnjaka, kao školovani znanstvenik postavio temelje sustavnom proučavanju hrvatskog srednjovjekovlja.

Ovaj rad i njegov naslov, kojima smo poticaj našli u raspravi Roberta S. Lopeza posvećenoj H. Pirennu¹, može se danas učiniti na prvi pogled neprimjerenim jer nije povezan ni uz koju Karamanovu obljetnicu. No, kako ni u raspravi za kojom se formalno povodimo nije samo riječ o učenjaku Pirennu i njegovu djelu nego i o mnogočemu što je u doticaju s njegovim radom, na tome radu dograđeno i razvijano poslije one citirane knjige, tako će se i ovdje, u ovome tekstu, nastojati u obliku skice, ili čak nacрта za opsežniju raspravu, sveukupno Karamanovo djelo iz tridesetih godina postaviti u širi kontekst vremena i naše arheologije odnosno povijesti umjetnosti ranoga srednjeg vijeka. Kako je u spomenutoga Pirena knjiga »Muhamed i Karlo Veliki« po mnogima kapitalno djelo autorovo, tako je i u našega Karamana, s upravo naznačenog polazišta, »Kolijevka«² bez dvojbe nezaobilazna kad se ocjenjuje autorov prinos proučavanju naše ranosrednjovjekovne umjetnosti i arheologije. Ona isto tako omogućuje da se iznese čitav niz dodatnih i nak-

¹ R. S. Lopez, Quaranta anni dopo Pirenne, u: XXV Settimana di studio del Centro italiano di studi sull'Alto medioevo. La navigazione mediterranea nell'alto medioevo, t. I, Spoleto 1978, 15.

² Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930.

nadnih zapažanja. Zato u jednom časopisu, koji je od svoga početka posvećen upravo tim temama, vrednovanje Karamanova opusa jest zaista primjereno, pogotovu kad mu se ovaj svezak »Prosvjete« i posvećuje. Stoga smo tih pedesetak i nešto više godina od objavljivanja »Kolijevke« uzeli kao vremenski okvir u kojem su se razvijale Karamanove ideje, ali i ideje njegovih suvremenika i nastavljača, temeljene gotovo bez izuzetka na njegovu radu.

Bilo je, naravno, i prije Karamana i poslije njega vrijednih pisaca i valjanih stavova, dostojnih i danas znanstvene pozornosti, a i sam je Karaman uvažavao te autore i njihov rad. Prethodnike je, naime, u nekoliko navrata rezimirao, komentirao i ocijenio³, sa suvremenicima je često polemizirao, uvijek s punim uvažavanjem. Smatrao je i to sastavnim dijelom znanstvenoga rada pa je jednom zgodom istakao i dva načela kojih se nastojao držati: »... da kritika ne bude lična, tj. da težište u raspravljanju položim na to da pokažem točnost svojih tvrdnja, a ne da ukažem na manjkavost i lakune u stručnom znanju protivnika...« odnosno »... da kritika bude općenita, tj. polagao sam težište na metodološki postupak protivnika, jer se time ispravlja ne samo jedna greška, nego unapređuje uopće rad na utvrđivanju naučne istine«⁴. Zbog tih i takvih stavova bio je, živeći u vremenu što je još uvijek cijenilo autoritete, i sam autoritetom, kojega se duboko poštivalo i kao osobu i kao znanstvenika. Svoju snagu znalca i stručnjaka nije zloupotrebjavao nije druge omalovažavao, vrijeđao, niti se služio smicalicama nedostojnim prava znanstvenika, čega danas, nažalost, ima i među prvim imenima i prvacima medievistike u nas.

Prošle je godine obilježavanjem stogodišnjice Karamanova rođenja u nekoliko navrata prikazan, a ponegdje i vrednovan njegov znanstveni opus. Tako je i splitski Književni krug u izboru K. Prijatelja objavio Karamanova »Odabrana djela«⁵ s opširnim uvodnim tekstom, u kojemu je autor toga izbora pristupio ocjeni svečareva opusa ponajviše s gledišta povijesti umjetnosti i kao stručnjak za renesansu i barok, a dovoljno pažnje nije posvetio Karamanovim jednako značajnim pa u pokojem slučaju — čini nam se — i važnijim stranicama o arheologiji i problemima ranoga srednjeg vijeka, koje je Karaman napisao tijekom svojega dugogodišnjeg trajnog bavljenja upravo tim temama. Nećemo se ovom zgodom osvrtni na čitav Prijateljjev izbor jer je i taj, uostalom, kao i svaki izbor, sastavljen po kriterijima dotičnog autora koji vjerojatno ima vlastito viđenje problemâ kad ih selekcionira. Pokušat ćemo dopuniti ono što je Prijatelj izostavio, a što po našem sudu jest veoma važno za sve-

³ Isto, 18. i d. — I sti, Dva nova djela o pleternoj ornamentici, *Časopis za hrvatsku povijest*, 1/1943, 1—2, str. 3.

⁴ Citat iz magistarskog rada J. Marković, Bio-bibliografska studija Ljube Karamana, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1979, 6, bilj. 4. (Razgovor s Ljubom Karamanom o našoj historijsko-umjetničkoj i arheološkoj nauci, *Narodni list* (?), 11. svibnja 1952.)

⁵ L. j. Karaman, *Odabrana djela* (Izbor K. Prijatelja), Split 1986.

ukupnu ocjenu Karamanova opusa, posebice s aspekta ranosrednjovjekovne povijesti umjetnosti i arheologije. Mislimo pri tome u prvom redu na čitav niz radova posvećenih starokršćanskim temama, zatim tzv. starohrvatskoj arheologiji, predromaničkoj skulpturi, koji su nastali poslije »Kolijevke«, diskusijama s E. Dyggveom, M. Šeperom i drugima. Taj bismo dio Karamanova opusa željeli ovdje još malo osvjetliti, komentirati ga s današnjih gledišta, iako to nije i jedino što bi valjalo u tome opsežnom opusu znanstvenika i praktičara (prisjetimo se Karamanovih arheoloških istraživanja po splitskoj i solinskoj okolici i konzervatorskoga rada u cjelini) nanovo preispitati, pa zabilježiti ne samo stvarni doprinos već i Karamanovu znanstveničku vidovitost. To, međutim, neka bude ostavljeno za koju drugu prigodu i, možda, drugoj osobi.

Kazali smo da će polazište ovim razmatranjima biti Karamanovo kapitalno djelo iz 1930. godine, njegova knjiga objelodanjena kao redovito izdanje Matice hrvatske pod naslovom »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«. Tu je Karaman raspravio glavna pitanja ranosrednjovjekovne povijesti umjetnosti i arheologije koja su u to doba bila aktualna: i graditeljstvo, i skulpturu i materijalnu kulturu. Iz te je knjige u spomenutom Prijateljevu izboru doneseno samo jedno poglavlje, i to ono pod naslovom »Graditeljstvo: male crkvice slobodnih oblika«, dok je izostavljeno ono pod naslovom »Pleterne skulpture starohrvatskog crkvenog namještaja«⁶. Ta dva teksta, međutim, tek zajedno kazuju Karamanovo gledište o starohrvatskoj umjetnosti, koju, kako kaže i naslov čitava odjeljka te knjige, Karaman promatra u spomenicima graditeljstva i skulpture, komentirajući ujedno i teze pisaca koje su prethodile »Kolijevci«. Sasvim je jasno da osim o crkvicama slobodnih oblika, kako ih Karaman naziva, mora biti riječi i o pleternim skulpturama starohrvatskoga crkvenog namještaja, budući da je taj s građevinom tvorio jedinstvenu cjelinu. Šteta je što je do toga propusta došlo jer je suvremeno čitateljstvo tako uskraćeno za važno poglavlje, to više što nije u mogućnosti da lako dođe do izvornika, do »Kolijevke«.

Karamanova ocjena i sintezni prikaz prethodnih mišljenja, izneseni u prvom odjeljku knjige, nisu samo njegov osobni pristup problemu već i metodski uzor kako valja pristupiti radovima prethodnika. Poslije objektivnog prenošenja i rezimiranja tuđih misli, iznosi svoje viđenje pa kaže: »Uvjeren sam, da bi mnoga teza i teorija, a samo na korist nauke izostala, da historičari umjetnosti izvode svoje sudove iz neposrednog poznavanja i proučavanja spomenika u naravi, a manje o njima umuju po reprodukcijama i nacrtima na papiru. No potrebno je također, da se s većim oprezom kod skromnih djela lokalnih majstora primjenjuju načela i metode koje su na svom mjestu kod istraživanja monumentalne umjetnosti.«⁷ Tome se Karamanovu stavu, koji je sasvim prihvatljiv, može dodati još bezuvjetna potreba da se prigodom proučavanja tih pojava na pragu srednjega vijeka vodi računa i o topografskim, i o poli-

⁶ Kolijevka, 9, odnosno 73.

⁷ Kolijevka, 32.

tičkim, društvenim i vjerskim posebnostima pogotovu kad se radi o područjima uz istočnu obalu Jadrana i onima u njezinu zaleđu. To, naime, nameće razvitak specifičnih studija upravo tih segmenata, što se u Evropi dogodilo već poodavno, a u nas pomalo provodi tek posljednjih decenija ili čak godina.

Vrijeme u kojem se formirala Karamanova ličnost, a dakako i njegova gledišta na arheologiju i na povijest umjetnosti, jest ono doba kada su u nas, u Hrvatskoj, upravo postavljeni temelji znanstvenom razmišljanju u tim disciplinama, i to u oba slučaja na polazištima bečkih iskustava i naučavanja, rekli bismo onih A. Riegela i onih M. Dvořaka. Karaman je osim toga, na početku svoje karijere, u Splitu, gdje se zaposlio u prosincu 1919. god. kao asistent u »Pokrajinskom konservatorijalnom uredu za Dalmaciju«, bio uz F. Bulića, i radio u tada bogatoj biblioteci Arheološkoga muzeja koju je marljivi direktor vješto opskrbljavao i ažurirao stručnom i znanstvenom literaturom uglavnom sve do svršetka dvadesetih godina ovoga stoljeća. Zabilježen je taj rad Karamanov, uz ostalo, i u mnogim rukom ispisanim marginalijama na knjigama koje je u to vrijeme čitao. U idućim godinama ta veza sa svijetom putem knjige postupno je slabila i u toj biblioteci, dakako i drugdje u nas, pa je to ostavilo na generacije stručnjaka trajnih posljedica koje se, nažalost, ne mogu više prevladati. Danas je, pak, taj zaostatak dobio drastične i nepopravljive razmjere koji se više nikako i nikada neće moći nadoknaditi.

Početkom četrdesetih godina Karaman je otišao u Zagreb i tamo se susreće s drukčijim terenom, no dalmatinske i jadranske spomenike nikada ne zapostavlja. Kontakt s tom građom koju je uspostavio neposredno poslije svršetka prvog svjetskog rata, u posebnim političkim prilikama, održavao je do kraja života. Bilo je to još uvijek vrijeme kad je u Dalmaciji trebalo oponirati iredentističkim aspiracijama, pa je i u takvu ozračju vrijedno valorizirati Karamanovo pisanje, njegove teze, komentare i postavke. Dudanovo je djelo »La Dalmazia nell'arte italiana« ocijenio kao djelo napisano iz pobuda političke propagande⁸. Bio je osim toga opterećen i usmjeren historiografskim pogledima iz 19. st. i, dakako, pod utjecajem Šišićeve »Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara« iz 1925. godine na kojoj je gradio sve svoje povijesne zaključke. Po koji od onih starijih pogleda postupno je ispravljao što nije bilo nimalo lako niti posvuda prihvatljivo. Drugi su opet zaključci bili poput konstanti pa je i različita interpretacija morala biti sustavno obrazlagana. Tako se Karaman suprotstavljao i Jeliću i Radiću, ali i tada glasovitome Strzygowskome. Između velikih europskih sinteza koje su pisali Nijemci, Austrijanci ili Talijani i autora domaćih, manjih rasprava i izvještaja, Karaman je stvarao svoju viziju ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji. Na jednoj su strani bili veliki autoriteti poput Rivoire, Cattanea, Monneret de Villarda, Eitelbergera, Haupta, Stükelberga, kasnije i Schaffrana, a na drugoj naši pisci poput Maruna, Radića, Bjelovića, ali i oni poput Bulića ili Ivekovića koji su mnoge stvari gledali znatno

⁸ Citat po J. Marković, o. c., 45.

realnije. I konačno, u neprimjerenim političkim prilikama bilo je i dalje nužno afirmirati nacionalno biće, njegovo porijeklo i stvaralaštvo, prisutnost na ovome tlu: dokazivati samosvojnost i kreativnost hrvatskoga naroda. Zato je i Karamanova teza o starohrvatskoj umjetnosti, poput nekih prethodnih mišljenja 19. st., imala jedno polazište i u aktualnoj situaciji, možda i u političkoj praksi. Svjetska znanost bila je tada ipak u mogućnosti kročiti drukčijim stazama i uključiti u svoja razmatranja umjetničkih pojava u ranom srednjem vijeku i ona polazišta koja u nas nisu bila aktualna. Problem nacionalnog drugdje nije postojao u takvoj mjeri i u takvu obliku da bi mu opravdanje trebalo tražiti uz pomoć arheologije ili povijesti umjetnosti. U nas, međutim, čak i poslije drugog svjetskog rata istraživanja C. Fiskovića, dragocjena i nadasve bitna, tome su pitanju posvetila punu pozornost, a dokazivanje postojanja naših majstora i umjetnika i njihova autorstva u davnim stoljećima bila su jedan od najprećih zadataka mnogih historiografskih i povijesnoumjetničkih proučavanja. Nije bilo rasprava poput onih koje je poticao npr. Pirenne (da spomenemo ovdje još jedanput toga učenjaka) pa je u spomenutom idejnom okružju bilo logično i jedino moguće ono Karamanovo usmjerenje i opredjeljenje prema dokazivanju stvaralačkih sposobnosti hrvatskoga naroda. Nastala je tako, kako se nama čini, ne samo teza o graditeljima tzv. starohrvatskih crkvice slobodnih oblika i tlorisa već i nastojanje da se valorizira i kasnija umjetnost u istim krajevima, ona koju je Karaman, oštroumno osjećajući da nije mjerljiva i usporediva na razini vrhunskih dostignuća npr. suprotne obale ili nekih drugih europskih krajeva, definirao kao perifernu, kao umjetnost provincijskih strana, udaljenih od izvorišta i ishodišta. Time je želio uspostaviti i zadržati vezu sa stožerima i s osnovnim pravcima razvitka. Možda je šteta da se Karaman tome segmentu svoga rada nije ponovno posvetio i još jedanput navratio na taj problem poslije negoli je 1963. god. objavio knjigu »O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva«,⁹ koja se doimlje poput impresivnog torza što bi se mogao mnogo doradivati do konačna kipa. Tu su problemi o kojima piše izvanredno uočeni, ali, rekli bismo, tek naznačeni da bi se testiralo stručno mišljenje. Kako je, međutim, i tako i toliko razrađena teza bila dobrodošla i s oduševljenjem prihvaćena i kako joj nisu slijedile potanje razrade ili komentari od ostalih tada prvih stručnjaka, vjerujemo da Karaman nije imao dodatnih poticaja da svoje misli eventualno produbljuje. Istina, već 1966. godine M. Prelog je potcrtao važnost te knjige upozorivši na njezine vrijednosti i stavivši pokoju primjedbu.¹⁰ Mnogo poslije, u »Peristilu«, u povodu Karamanove smrti, R. Ivančević je upozorio da se on ovim djelom »uključuje u tokove opće teorije umjetnosti«.¹¹ Valja se, međutim, vratiti temama ranoga srednjega vijeka gdje je manje-više sve što je napisano poslije »Kolijevke« i monografije o mravinačkom

⁹ O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva. Problemi periferne umjetnosti, Zagreb 1963.

¹⁰ M. Prelog, Problemi valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje, *Život umjetnosti*, 1/1966, 5.

¹¹ R. Ivančević, Ljubo Karaman, *Peristil*, 14—15/1971—1972, 7.

groblju¹² oslonjeno na Karamanova postignuća, bilo da ih se razrađuje, bilo da ih se razvija i dopunjuje novim primjerima. U oba slučaja teze počivaju na arheologiji.

Kako je poznato, arheologija se u našim krajevima početkom ovog stoljeća i poslije prvog svjetskog rata razvijala ponajviše iz dva središta: iz Splita, vezujući se uglavnom uz čitavu Dalmaciju i iz Zagreba, usmjerenjući se na sjeverne krajeve. Došavši s bečkih studija, Karaman je u splitskoj sredini započeo raditi, uz Bulića, kako smo prije spomenuli, u konzervatorijalnom uredu. U to je vrijeme nastajala pozitivistička orijentacija koja je i u arheologiji i u povijesti umjetnosti težila ka sistematiziranju posebnosti, činjenica, formalnih kategorija nastojeći pri tome postaviti 'red stvari i pojava'. Tako je Karaman prvi sistematizirao starohrvatske grobove, nakit, predromaničko graditeljstvo i skulpturu.¹³ Na tome su tragu poslije radili i D. Jelovina i J. Belošević,¹⁴ odnosno I. Petricioli i T. Marasović,¹⁵ da spomenemo samo neke znanstvenike iz tih područja. I mi smo u nekoliko navrata dograđivali na Karamanovu radu.¹⁶ Karamanova sistematizacija građe i njegove analize predstavljale su svima dragocjeno štivo: pouzdano i poticajno. Nedostajalo je, doduše, spomenutim pozitivističkim analizama (ovdje taj termin ne smatramo nikako pejorativnim) uvid u razna pitanja koja se u nas tada nisu obrađivala, dok su, s druge strane, odgovori počivali katkad na nesigurnim povijesnim interpretacijama. Stoga je u novije vrijeme iskočila kao jedna od najvažnijih zadaća u istraživanjima ne samo revizija pokoje interpretacije, datacije ili formulacije koje su postavljene u Karamanovo vrijeme, bilo da ih je izrekao sam, bilo njegovi suvremenici, nego i postavljanje poznatih podataka u drukčiji odnos čime te činjenice pa i same pojave kao stilsko-umjetničke, društvene ili religijske kategorije, među sobom uvjetovane, mogu biti povezane na nov način. U Karamanovu opusu i za takve analize i zaključke ima informacija, podloga i poticaja pa naša medievistika može razradom nekih njegovih misli ići još naprijed. Mislimo pritom na jedan važan detalj koji u novije vrijeme nije dovoljno raspravljan: pitanje Bizanta i bizantskih utjecaja na istočnoj obali Jadrana.

Karamanova su polazišta bila izuzetno nova, sasvim valjana, naizgled sigurna, pa i konačna. Operiralo se tada, dakako, bez višestruke i teme-

¹² Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU*, knj. 268, Umj. razr., 4, Zagreb 1940.

¹³ *O.c.* u bilj. 2. i 12.

¹⁴ D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Split 1976. — J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od VII do XI stoljeća*, Zagreb 1980.

¹⁵ I. Petricioli, *Fragmenti skulpture od VI do VIII stoljeća iz Zadra*, *Diadora*, 1/1959, 179; zatim: *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb 1960, itd. — T. Marasović, *Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji*, Split 1978.

¹⁶ Z. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split 1987. Tu su navedeni i ostali radovi.

ljitije pomoći stroge kritike povijesnih izvora, čitavim nizom činjenica koje su smatrane paradigmatički pouzdanima. Tako naprimjer (o tome smo višekrat iznosili svoja zapažanja) nije se sumnjalo u postojanje splitskog nadbiskupa tzv. Ivana iz Ravene. I Višeslavova »krstionica« bila je jedna čvrsta okosnica za datiranje skulpture (dakako, do Šeperova prijedloga iz 1958¹⁷) te i luk koji je Barada uz Katića bio naizgled nepogrešivo datirao na prag ranoga srednjeg vijeka.¹⁸ U ozračju takvih čvrstih polazišta i duboka uvjerenja u njihovu točnost koje je hrabrilo znanstvenike, izrastala je i Karamanova vizija našega ranog srednjeg vijeka i napisana ona važna sinteza s kojom smo i započeli naše raspravljanje. O njoj je M. Prelog iznio izvrsnu ocjenu već 1954. godine. On kaže: »Javljujući se svojedobno (1930) kao prva argumentirana kritička revizija svih dotadašnjih pokušaja rješavanja problema u vezi s razvojem umjetnosti u Dalmaciji između VII i XII st. Karamanova knjiga 'Iz kolijevke hrvatske prošlosti' značila je neobično važan korak naprijed. Pozitivni materijal oslobođen je konačno raznih Prokrustovih postelja na koje su ga razapinjali dotadašnji istraživači i Karaman je uspio šareno čislo raznih nekritičkih kombinacija nadomjestiti svojom trijeznom postavkom o 'građevinama slobodnih oblika'«¹⁹. Kako smo to već na više mjesta istakli,²⁰ Karaman bit toga svojega viđenja nije mijenjao do kraja života: ostao je čvrsto u svim svojim tekstovima uz glavnu nit razmišljanja što je također vrlo karakteristično za toga znanstvenika. Takav mu je i tako reći skraćeni oblik »Kolijevke«, ponegdje ažuriran, koji je pod naslovom »Starohrvatska umjetnost« s pokojom dopunom objelodanio za vrijeme drugog svjetskog rata u »Časopisu za hrvatsku poviest«.²¹ Smatrao je svoju tezu dovoljno jakom i jasnom da je zapravo ne treba mijenjati ni razvijati. Njegovo je mišljenje bilo daleko od prvih naših amatera i ljubitelja starina, ali i od inozemaca koji su pisali o našim spomenicima nemajući prava uvida u spomenike o kojima su pisali. Bilo je utemeljeno na metodologiji jedne škole i jedne stručne discipline koju je naučio u Beču. Iznijevši, naime, primjedbe glavnim tezama o porijeklu starohrvatskog graditeljstva, Karaman je izložio svoju, o »*malim crkvicama slobodnih tlorisa*« i o »*čednim majstorima*«, a zatim objašnjavao i materijalnu kulturu koja je otkrivena u starohrvatskim grobovima. Bio je to u cjelini suvisao prijedlog da se protumači specifično graditeljstvo, predromanička skulptura i sav jedan sloj nekropola koje su postupno otkrivane u okolici Knina, Sinja, Solina itd. Iz onodobnih razmišljanja u kojima je prevladavala polarizacija na Italiju i Bizant, osim strizgovijanskih ideja o Iranu i sjevernoj Evropi, predložio je izlaz k mogućim

¹⁷ M. Šeper, Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter. U: *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*, 14—16, 1957—1958, 1.

¹⁸ M. Barada, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel-Sućurca, *Vjesn. Hrv. arheol. društva*, 18—21/1937—1940, 401. — L. Katić, Starohrvatski natpis iz IX vijeka u Sućurcu kod Splita, *Obzor*, Zagreb, 9. rujna 1935.

¹⁹ M. Prelog, Između antike i romanike, *Peristil*, 1/1954, 5.

²⁰ Usp. npr. djelo iz bilj. 16, pass.

²¹ Starohrvatska umjetnost, *Casopis za hrvatsku poviest*, 1/1943, 1—2, str. 52.

izvorištima sveukupne starohrvatske kulture. Tzv. »čedni majstori« grade nekonvencionalne oblike, dok skulpturu u naše krajeve (ona je, naime, vrlo slična onoj u 'italskim' stranama) donose tamošnji majstori. Tako pojednostavljeno Karamanovo viđenje — on ga doduše ne iznosi uvijek i posvuda tako jasno, već ponegdje i malo varira tu temeljnu viziju — riješilo je čitav niz dilema. K tome Hrvati, došavši iz daleka, nose sa sobom materijalnu kulturu koja je dobrim dijelom njima svojstvena. Tako koncipirano objašnjenje dopušta samostalnost nacionalnog bića koje kreira prostor, dok pod utjecajem tek primljena kršćanstva, oko 800. godine, čemu je svjedok tobožnja Višeslavljeva krstionica, inozemni majstori unose predromaničku skulpturu u ovdašnje crkve. Pritom su mu, možemo to danas reći, izmakle ipak dvije stvari, koje, ako ih se detaljnije analizira, ponešto umanjuju vrijednost same teze. Iako smo o tome pisali na drugome mjestu,²² ovdje ćemo tim razmatranjima dodati još koji element. Nije, naime, Karaman, bio dovoljno obratio pozornost na činjenicu da se način gradnje (zidarska tehnika, kako se običava kazati) nije bitno izmijenio, ako se uopće i razlikuje od onoga starokršćanskoga (kasnoantičkoga) doba! I to kad je riječ o zidovima, o kalotama pa i o svodovima. Radi se o tzv. priklesanim kvadrima povezanim s obilato vapnene žbuke. Kad je pak riječ o tlocrtima, onda nije opravdano napisati — kako kaže Karaman — »vjerujem u mogućnost spontanog izbora takvih osnova od strane hrvatskih majstora.«²³ Danas je sasvim jasno da graditeljski oblik ne nastaje spontano, pogotovu ne oblik jedne kršćanske crkve, koji je, kao i crkva sama, uvjetovan mnogim činiocima. Repertoar tih crkava nije po našem mišljenju ni u kom slučaju »slobodan«, što bi moglo značiti i proizvoljan, bez unutrašnje čvrste tipološke konfiguracije koja je određena obrednim zahtjevima pa i zakonitostima. Vanjski i unutrašnji plašt, unutrašnji ukras, raščlamba zidnih površina i ukupni volumen ipak vrlo često variraju osim ako nije riječ o jednom modelu. Da bi svoju misao i teorijski opravdao, Karaman je pretpostavio prekid s tradicionalnim graditeljstvom, uzevši u obzir samo neke odrednice koje počivaju na iskustvu pa kaže: »Ne mislim nijekati mogućnost, da su se starohrvatski majstori, kako su bili prepušteni sami sebi i svojoj sredini, prigodice ogledali oko sebe i dobili pobudu za kakav oblik ili motiv od ruševina iz rimske dobe.«²⁴ Takav prekid s tradicijom čini nam se nije moguće prihvatiti jer sosljednost epoha, njihova međusobna povezanost, logičnost kršćanskog crkvenog prostora koja je tradicionalno jasna, ne dopušta takvu mogućnost. Osim toga kako bi tek pokršteni Hrvati izmišljali graditeljske oblike tradicionalno uhodanoj liturgičkoj i ostalim funkcijama? Takva su izvođenja zaključaka u Karamana počivala prvenstveno na dubokom uvjerenju i njega sama i gotovo svih njegovih suvremenika da su tobožnje »nepregledne i guste mase Avara i Slavena ratnika i poljodjelaca, gonjene od azijskih konjaničkih nomada Avara«,²⁵ preplavile čitav Balkan i istočnu obalu Jadrana i tako prekinule

²² O. c., bilj. 16.

²³ Kolijevka, 54.

²⁴ Na istom mjestu.

²⁵ O. c., bilj. 21, str. 52. Ista misao i u »Pregled umjetnosti u Dalmaciji«.

svaku vezu s prethodnim stoljećima. Iznijeli smo, međutim, drukčije tumačenje kojemu ovdje dodajemo još jedan argument. Nije, naime, nevažno konstatirati da je pretežni dio crkava u unutrašnjosti koje su bile u funkciji u starohrvatsko doba, nastao u kasnoj antici, a da je upravo velik broj predromaničkih crkava koje se mogu pobliže datirati sagrađen u bizantskim gradovima i njihovim kotarima. No, to je tema kojoj valja posvetiti posebnu pozornost i obraditi je sustavnije na drugom mjestu.

Karamanovi su radovi pokatkad pružali podlogu za sasvim drukčije interpretacije. Počivajući, kako smo spomenuli, na onodobnim uvriježenim povijesnim zaključcima koji su služili za uspostavljanje kronoloških odrednica, Karamanove identifikacije bivale su paradigmatičke. K tome on je veoma mnogo vjerovao spomeniku, njegovom fizičkom izgledu, pa su iz takvih odnosa nastajali zaključci koji su lako demantirani čim bi se demontirao mit o spomeniku. Nisu li na temelju naizgled pouzdanih interpretacija splitskog sarkofaga s imenom Ivana nadbiskupa nastajali dalekosežni zaključci? Pokoja takva ili slična pogreška dogodi se samo onim znanstvenicima koji se odluče hrabro pisati sintezu bez obzira na njezinu opsežnost ili širinu građe koju obrađuju. Takav pogled na bilo koje doba, naime, podlozan je izmjeni, dok pojedinačni pristup temi ili obrada nekog detalja mnogo rjeđe dožive bitnije izmjene u interpretaciji.

Neposredno prije početka drugog svjetskog rata E. Dyggve je izložio svoje viđenje hrvatske predromanike, starohrvatskog graditeljstva, obrađujući u trećem svesku »Forschungen in Salona« kompleks Marusinca.²⁶ Na tu se treću knjigu Forschungena, koju je E. Dyggve objelodanio u suradnji s R. Eggerom, Karaman ukratko osvrnuo u božićnom broju splitskoga »Novoga doba« 1939. god. Na spomenutom mjestu Egger iznosi tvrdnju o orijentalnom porijeklu lezna na Anastasijevu mauzoleju na Marusincu, a Dyggve piše o utjecaju te građevine na starohrvatsko graditeljstvo. Sama srž teze logično je odmah uzbudila Karamana koji već iduće godine u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku« piše svoje poznate glose.²⁷ Veoma je zanimljivo pažljivim čitanjem slijediti kako je Karaman u svakoj svojoj rečenici nastojao dokazati svoje tvrdnje iz »Kolijevke« ne popuštajući, tako reći, ni jednu jedinu mogućnost novoj tezi. Prihvatio je doduše Eggerovu misao o orijentalnom porijeklu lezna, stavio manje opaske, a težište glosa usmjerio na Dyggveovo razmišljanje, izneseno prvi put na bizantološkom kongresu u Sofiji 1934. godine. Ipak je morao priznati: »Ako odvajkada tvrdim, da je ključ za objašnjenje pojave starohrvatskog graditeljstva u posebnim prilikama dalmatinske, periferijske sredine u prvo vrijeme po pokrštenju Hrvata, ne mislim time reći, da su hrvatski graditelji sve radili i crpili iz samih sebe, niti da su oni bili posvema zatvoreni prema svakom vanjskom utjecaju.«²⁸ I nešto dalje »Svakako su i Hrvati sa kršćanstvom po-

²⁶ Der altchristliche Friedhof Marusinac, Wien 1939.

²⁷ Glose djelu: E. Dyggve und R. Egger, Der altchristliche Friedhof Marusinac, *VjesnDalm.*, 51/1940, 237.

²⁸ Glose, 247.

primili neke općenite linije crkvenog graditeljstva... a nije isključeno također da su prigodimice preuzeli i neki drugi tlorisni oblik od građevina koje su do njihova vremena bile sačuvane.» Tim riječima pokazuje ipak stanovito kolebanje i uz malo koncidiranje, nastoji što jače istaknuti svoj stari stav. Što se tiče, pak, argumentacije i tumačenja pojedinih spomenika kojima se služi da bi nešto dokazao ili opovrgnuo, njegove spoznaje bile su ipak drukčije od današnjih, pa bi bilo neumjesno takve argumente upotrijebiti da bi se odbacilo ondašnje Karamanovo mišljenje. Zbog toga u pojedinačne analize ovdje ne treba ni ulaziti.

Ova polemika s Dyggveom, a manje s Eggerom, pokazala je, međutim, novi smjer i odškrinula vrata drukčijim razmišljanjima o porijeklu predromaničke arhitekture u Dalmaciji. Dyggveovo mišljenje bilo je u biti značajan pomak prema uočavanju kontinuiteta na ovome tlu, što je poslije, u novije vrijeme potaklo razna razmatranja. Očividno je i sam Karaman spazio vrijednost takva gledanja, no osvrnuvši se i dijelom odbacivši ga, nije više sam na tom tragu razmišljao. Kad je, naime, 1943. pisao već spominjani sažetak svoje »Kolijevke«, koji je objavljen u »Časopisu za hrvatsku poviest«, o Dyggveovim i Eggerovim pretpostavkama nema ni traga. Isto kao ni u »Pregledu« iz 1952. godine. Ipak nam se čini da je velika šteta što taj manje poznati a veoma važan Karamanov rad, te »Glose«, nije našao mjesto u Prijateljevu izboru, pogotovu što lijepo pokazuje kako je Dyggveova misao, bez obzira na opoziciju koju je imala u obrazlaganju i kritici Karamanovoj, tada prvog autoriteta za srednjovjekovnu umjetnost, ipak razmišljanja skrenula drugim, danas bismo mogli reći pravim putom.

Ostaje, međutim, još uvijek u ovom sklopu pitanja niz nedoumica. Karaman je, to je dobro poznato, rado poticao rasprave o perifernim, provincijalnim i graničnim vrijednostima u umjetničkom stvaranju i to rado povezivao s kategorijama čednih, priučenih, priprostih, skromnih nevjestih itd. majstora. Nema nikakve dvojbe da je u mnogo slučajeva takva kvalifikacija i našeg fonda, i našeg stvaralaštva i naših majstora opravdana, no je li moguće npr. srednjodalmatinskim šesterokonhosima, koji su nedvojbeno predromaničkog obilježja, pripisati takve atribute? Očividno ne! Isto tako ni velikom broju drugih istodobnih crkava, pa ni jednom dijelu tadašnje skulpture. Čini nam se da je kod Karamana u pokojem slučaju takva kategorizacija čak i podsvjesni strah velikoga znalca i prepoštena njegova opreza kojim se morao služiti u vrijeme kad je vlastitu tezu trebalo glasno divulgirati.

Od vremena Karamanove »Kolijevke«, koju smo uzeli kao polazište i koja je nedvojbeno jedno od temeljnih djela naše historiografske literature, znanost je kročila prema novim spoznajama. Povijesno viđenje aktualno prije pedesetak godina zamijenila su druga među kojima kao bitno novo smatramo ono Margetićevo o doseljenju Hrvata,²⁹ kojemu smo

²⁹ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik radova Hist. inst. JAZU*, Zagreb 8/1977, 5.

među prvima i sa svoje strane dali skromnu podršku.³⁰ Tek u novije vrijeme, posljednjih godina, ono je sve šire prihvaćeno, čak i od N. Klaić koja je na početku bila oprezno rezervirana.³¹ Taj Margetićev prijedlog veoma je pogodan da bi se suvislije protumačilo predromaničko graditeljstvo i skulptura, točnije, čitavo predromaničko doba, pa smo uz ostalo i Margetićeva polazišta upotrijebili u formuliranju našeg viđenja tog razdoblja hrvatske povijesti i umjetnosti. Ima, dakako, još mnogo pitanja koja traže objašnjenja i koja će tek novom argumentacijom, a ne samo pristupom, pružiti realniju sliku o hrvatskom srednjovjekovlju. Jadransku obalu, na primjer, tada bizantsku, i Hrvatsku u njezinu zaleđu, valja promatrati i u uzajamnim odnosima tadašnjih svjetskih sila i u okviru njihovih interesa da politički i vjerski ovladaju jadranskim i balkanskim zaleđem. Iz toga konteksta ne smiju se ispustiti ni ostale sklavinije, odnosno države koje su postupno nastajale u njihovu zaleđu.

Pokušali smo naznačiti neka od pitanja kojima je Karaman svojedobno dao valjane odgovore i neke od koraka kojima je znanost poslije toga išla naprijed. Čini nam se, međutim, da će napredak ubuduće biti u drukčijim polazištima: i prilikom proučavanja graditeljstva, i skulpture i tzv. materijalne kulture. Bez obzira na to što je čitav niz danas uvažених stručnjaka dosljedno slijedio neka Karamanova načela i ogledao se u sve suptilnijem pozitivizmu (sjetimo se vrijedne Marasovićeve morfološke klasifikacije, gdje je do kraja doveden taj postupak) postoje i drukčija gledanja, bliža suvremenom konceptu promatranja ranoga srednjeg vijeka koji bezuvjetno uključuje i tangentne discipline poput jezičnih istraživanja, toponomastike i antroponomastike, sociologije, liturgije, gospodarstva, a da o povijesti crkve i ne govorimo. Tako npr. tipologija mačeva ili naušnica razrađena do u tančine postaje sebi svrhom, ako to oružje i taj nakit ne možemo povezati s osobom koja se time služila i ako u toj makar pretpostavljenoj slici ne vidimo svrhu prethodnih sistematizacija. Z. Vinski, majstor takvih analiza,³² u svojim radovima sve više otkriva i nosioce, a što je u određenom smjeru proučavanja još i važnije, i putove kojima se oružje unosilo u naše krajeve. Time ona slika koju povjesničari katkad slikaju deduciranjem dobiva realne odnose i pokatkad neborive oslonce. Franačke utjecaje tako ne treba samo pretpostavljati već ih možemo s još jednim novim argumentom i dokazati: oni se arheološkom interpretacijom pretaču u dokazljivu činjenicu.

Prvi Karamanov znanstveni rad s područja arheologije, a jedan od prvih radova uopće, jest rasprava o glasovitom zlatnom nakitu iz Tri-

³⁰ Ž. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VjesnDalm.*, 74/1980, 189.

³¹ N. Klaić, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu Konstantina VII Porfirogeneta, *Starohrv. prosvjeta*, ser. III, 15/1985, 31.

³² Spomenimo na ovom mjestu samo posljednji takav rad objelodanjen u *Starohrv. prosvjeti*, ser. III, 15/1985, 61. gdje je navedeno mnogo članaka povezanih s ovim pitanjima koja je autor obrađivao.

lja,³³ koja je svakako jedna od najsustavnijih rasprava napisana od starijih autora o toj tematici. Karaman je pokazao spremnost temeljita stručnjaka, vladanje metodom i literaturom, pa je taj rad, bez obzira na to što se triljski nalaz može drukčije protumačiti, bio uzornim predloškom koji se teško dosizao. Bavio se Karaman i terenskim radom, pa iako su tada način istraživanja, dokumentacija, pristup terenu i nalazima bili mnogo različiti od današnjega standarda (prisjetimo se npr. uzornih istraživanja koja je nedavno J. Belošević provodio u Ždrijcu kod Nina), ipak su mu interpretacije bile na razini tadašnje znanosti što, na žalost, nije bio slučaj s mnogim njegovim suvremenicima koji su iskapali po Dalmaciji čak i poslije drugoga svjetskog rata. Na upravo spomenuti teorijski rad o zlatnom triljskom nakitu iz 1921. god. Karaman je nadovezao istraživanja u Mravincima i monografiju o tom nalazištu iz 1940, objelodanjenju u »Radu« JAZU.³⁴ Ne može mu se, međutim, zamjeriti što triljski nakit postavlja u krug »merovinske i barbarske umjetnosti ili pak umjetnosti seobe naroda« (pretisak str. 247), odnosno kad gotovo na pedagoški poučan način izlaže ono staro uvriježeno mišljenje o barbarima i njihovoj umjetnosti. Ističemo ovu pojedinost stoga što će ona, uz još pokoju njegovu konstataciju, postati opće mjesto, u našoj historiografiji na koju će se oslanjati mnogi baveći se ranim srednjim vijekom. Pojavu 'barbarstva' tumači kao opreku tobožnjem rimskom uzoru koji je bio nedostižan i koji se nije mogao oponašati. Posebnu umjetnost i izraz germanskih i ostalih naroda on, kao i njegovo vrijeme, smatra posljedicom intelektualne i tehničke nesposobnosti. Ipak je zanimljivo da triljsko zlato stavlja u izbor najvrednijih nalaza (i nalazišta) ranosrednjovjekovnog doba, uspoređuje ga s tada najpoznatijim istodobnim otkrićima pa kaže da su arheološki predmeti iz triljskog groba, točnije samo istraživanje urodilo »donekle čednijom, ali ne manje interesantnom žetvom«.³⁵ Iz citirane literature vidljivo je da poznaje najvažnija djela toga doba, što je potvrda one naše već iznesene konstatacije da je radio i učio u izvanredno opskrbljenoj biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu. Izlažući svoju interpretaciju, koju je novije doba djelomice izmijenilo u detalju, ali ne i u cjelini, kritički se osvrće i na starija mišljenja. Tako kaže: »Neko vrijeme htjelo je sa stanovite strane viđjeti u našim krajevima primjerke umjetnosti specifičnog hrvatskog karaktera: (bilj. 14!) to je bilo u doba, kada je nekim našim istraživaocima historije umjetnosti dostajala mala regijonalna inačica u ornamentici neke perijode ili neznatan, drugdje još ne utvrđeni arhitektonski detalj, e da se odmah skalupi tobože samonikli hrvatski slog«.³⁶ Koliko li su te stare Karamanove konstatacije bitno važne i koliko stručnjaka koji su poslije njega radili i pisali nije shvatilo smisao tih riječi! Pa i danas se naprimjer jednostavna pletenica smatra »hrvatskom« posebnosti i ona dobiva gotovo iskonsko značenje i u simboličkom i u nacionalnom

³³ Zlatni nalaz na Trilju nedaleko Sinja, *VjesnDalm.*, 44/1921. — Pretisak: Odbrana djela, Split 1986.

³⁴ O. c., u bilj. 12.

³⁵ Zlatni nalaz, pretisak, 248.

³⁶ Isto, 249.

smislu. To je drastičan primjer kako se jedno izvanredno zapažanje, temeljeno na studioznom poznavanju problema olako zaboravi, preskoči, iako za pravi zaključak ne treba mnogo truda, pa čak ni znanja. Ovaj Karamanov rad moglo bi se komentirati od stranice do stranice pa čak i od retka do retka, toliko je izazovan i pun valjanih podataka i misli. On je želio, naime, problem i teorijski obrazložiti, što nisu radili mnogi njegovi nastavljači koji su se istim pitanjima dugo bavili i o njima pisali. Karakterističan je to primjer koji pokazuje koliko naša starija arheološka literatura traži komentara i sustavne revizije. Spomenut ćemo još jednu misao iz toga rada koja nam se čini vrlo vrijednom. Karaman kaže: »*Nama izgleda u opće, da se kod rješavanja historijsko-umjetničkih problema često premalo obziremo na činjenicu, da je kulturno stanje neke dobe ili nekog kraja — a umjetnost je najznačajniji izraz i najrealniji odraz kulturnih prilika stanovite dobe ili kraja — tek rezultanta mnogostrukih faktora i upliva*«. ³⁷ Takva Karamanova gledišta potpuno su zaboravljena u praksi, a možda čak nisu bila ni zapažena, slično kao i ona Bulićeva iz 1888. god. o kojima smo u nekoliko navrata pisali. ³⁸ Dakako, danas pokoja Karamanova postavka ili zaključak neće stajati, osobito u svjetlu novih spoznaja u našoj i još više u inozemnoj znanosti koja obrađuje upravo te probleme seobe naroda o kojima je bilo riječi u radu o triljskom nalazu. No to ne umanjuje njegovu ulogu prvog sustavnog i stručnog tumača materijalne kulture u nas.

Upustivši se tim radom na samome pragu stručne i znanstvene karijere u jedno za njega novo područje, stekao je mnoga znanja koja su mu omogućila da pristupi istraživanjima Mravinaca, a zatim da se potpuno osposobljen upusti i u interpretaciju toga nalaza. ³⁹ Koliko li bi još danas pisaca moglo crpsti pouka iz Karamanovih metodičkih postupaka, sustavnog načina razmišljanja i konačne interpretacije. Bila je ta publikacija toliko valjana da su se na njoj gradila tako reći čitava naša novija tumačenja srednjovjekovnih groblja. I D. Jelovina i J. Belošević, koji su u tome segmentu arheološke baštine dali najznačajnije i najkompletnije rezultate, polazili su od Karamana i razvili, dopunili, proširili njegove spoznaje obogativši ih vlastitim prinosom. Uz njih, naravno, i mnogi drugi koji su se tim pitanjima više ili manje sustavno ili usputno bavili objelodanjujući svoja istraživanja. Obradujući mravinačko groblje, postavio je Karaman temelj idućim istraživanjima: postavio je okvire za proučavanje 'grobne arhitekture', tipologije nakita, posuda i sustavnog obrazlaganja te problematike. Mlađi su istraživači, osobito dvojica, već spomenuti Jelovina i Belošević, u svojim kapitalnim monografijama razvijali i dopunjali, unapređivali i obogaćivali one prvotne spoznaje i konstatacije. Naravno, neke stručnjake koji su se bavili materijalnom kulturom, inspirirao je i tekst u »*Kolijevci*« posvećen toj arheološkoj građi,

³⁷ Isto, 252.

³⁸ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije, Zagreb 1888. — O tome: Ž. Rapanić, o. c., u bilj. 16.

³⁹ O. c., u bilj. 12.

u kojem je Karaman bez dvojbe otišao naprijed od svojih prethodnika koji su dotad pisali o nakitu, oružju i ostalim predmetima svakodnevne upotrebe ili umjetničkog obrta. On se mnogo oslanjao na suvremene spoznaje jer je, poznajući jezike, bio u prilici da prati i tadašnju svjetsku literaturu koja mu je bila na raspolaganju što mnogi, nažalost, tada a ni poslije nisu mogli ni umjeti. Radio je doduše i na temelju prethodnih nepotpunih, pa i nestručnih istraživanja, što ga je pokatkad dovelo i u nezgodan položaj: vjerovao je istraživačima i pronalazačima. To je, međutim, stanje u kojem se i danas pokoji stručnjak nađe kad obrađuje predmete koji su otkriveni u prošlom stoljeću pa i kasnije, tj. u vrijeme kad metodologija arheoloških istraživanja nije počivala na čvrsto utemeljenim principima stručnoga posla, već je katkad ovisila i o osobnoj sklonosti onoga koji iskopavanja vodi. To se reflektira negativno još i danas pa su revizije fondova u muzejima i terenskih istraživanja jedna neminovnost s kojom se valja neizbježno sukobljavati.

Ima još mnogo Karamanovih radova koji zavređuju i našu pozornost, iako su po nadnevku objave veoma davni. I njih bi trebalo uvrstiti u izbor iz njegova opusa kad bi to prilike dopuštale, to više što su mnogi objavljeni u teško dostupnim publikacijama. Stoga ih ovdje samo evidentiramo, kako bismo skrenuli pažnju mlađim kolegama na sustavnost pristupa i obrade problema, ili na naznake koje valja uzeti u obzir prilikom suvremenih proučavanja. To su, da spomenemo samo neke članke, »Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu i ranosrednjovjekovna pleterna ornamentika u Dalmaciji«,⁴⁰ zatim — kronološkim redom — »Crkvica sv. Mihajla u Stonu«,⁴¹ pa »Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu u to doba« iz Šišićeva zbornika⁴², zatim jednu od prvih prezentacija naše umjetnosti na svjetskom jeziku pod naslovom »Notes sur l'art byzantine et les Slaves catholiques de Dalmatie.«⁴³ Važan je bio u svoje vrijeme, a i danas je članak o »Starohrvatskom groblju na Majdanu kod Solina«,⁴⁴ pa onaj o »Spomenicima VII i VIII st. u Dalmaciji«,⁴⁵ te konačno niz radova koje je pedesetih godina, a i poslije, objavljivao u dostupnijim časopisima i koji su vrlo često osobne refleksije na mišljenja ili kritike autora koji su u to vrijeme pisali o problemima u kojima je Karaman i dalje bio tako reći neprikosnoveni autoritet. Pokatkad je u kritici vidio priliku da uporno potvrđuje svoja stara mišljenja, no vrlo je često zapažao nedostatke nekog pristupa ili tumačenja.

Ima, dakako, još mnogo pitanja koja bi se u Karamanovu djelu mogla aktualizirati i koja, kad ih promatramo u slijedu razvitka naše medijevalistike imaju važno mjesto. Ovaj naš prilog — to smo već naglasili — ne

⁴⁰ *Starinar*, Beograd, ser. III, 3/1924—1925, 43.

⁴¹ *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S., 15/1928, 81.

⁴² Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 181.

⁴³ U: *L'art byzantine chez les Slaves*, sv. II, Paris 1932, 332.

⁴⁴ Posebno izdanje »Bihaća«, Split 1936.

⁴⁵ *Vjesnik Hrv. arheol. društva*, 22—23/1942—1943, 73.

teži k sveukupnoj ocjeni rada ovog našeg znanstvenika, već po osobnom izboru pisca pokušava osvijetliti neke teme što mu se čine osobito vrijednima. Na svršetku usudili bismo se reći da je Karaman upravo hrvatskoj arheologiji i povijesti umjetnosti ranog srednjeg vijeka dao mnogo više negoli se to na prvi pogled čini. Radio je na tematici koja je obilovala problemima i dilemama, delikatna u društvenom i političkom pogledu, malo obrađivana i koja nije imala čvrstih polazišta u svjetskoj znanosti. Naši znanstvenici obrađujući klasičnu antiku ili pitanja provincijalne umjetnosti, pa i starokršćanske, a da ne govorimo o renesansi ili baroku, uvijek imaju općih parametara unutar kojih se manje ili više mogu vješto snalaziti. Hrvatsko srednjovjekovlje uvijek je nametalo neobična pitanja i postavljalo iznenađujuća rješenja. Tome smo i danas svjedoci. Karaman je bio kao i svaki kreativni historičar znanstvenik (ne historičar amater kakvih je u nas bilo, a i još ih ima!) čovjek svoga doba: odražavao je duh i težnje tadašnje historiografije, metode pa i iluzije. No, kako kaže R. S. Lopez kojim smo započeli ovaj tekst »svaka generacija ima pravo i dužnost tražiti nove odgovore na stara pitanja«⁴⁶ čime se — dodali bismo — ni u kom slučaju ne umanjuju zasluge svih prethodnika ni malih niti velikih, poput Ljube Karamana.

Rad prihvaćen za tisak 18. studenoga 1986.

Zusammenfassung

FÜNFZIG JAHRE NACH KARAMAN

Ljubo Karaman (1886—1971) kroatischer Archäologe, Kunsthistoriker und Verfasser vieler Bücher und Abhandlungen, befaßte sich im Verlauf seiner langjährigen wissenschaftlichen Tätigkeit mit den verschiedensten Problemen: von der altchristlichen Baukunst, über zahlreiche Fragen der kroatischen Medievalistik, die Geschichte des Mittelalters, die Kunst der Romanik, Gotik, Renaissance und des Barock bis zu Problemen des Denkmalschutzes. Hier wird der Versuch unternommen, Karamans Beitrag zur Problematik des frühen Mittelalters zu erläutern und zu werten. Im Vorjahr, anlässlich der Hundertjahrfeier von Karamans Geburt, gab das Verlagshaus »Književni krug« in Split eine vom dem Mitglied der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste, Kruno Prijatelj, zusammengestellte Auswahl aus seinen Werken heraus.

Im vorliegenden Aufsatz liegt der Schwerpunkt auf jenen Werken, deren Thematik in dieser Zeitschrift bevorzugt behandelt wird, in erster Linie auf dem kapitalen Werk Karamans »*Iz kolijevke hrvatske prošlosti*«, in dem Karaman 1930 seine bekannte These über den Ursprung altkroatischer Baukunst und Skulptur dargelegt hat. Nach einem umfassenden Kommentar dieser Lehrmeinung, die für die Entwicklung der kroatischen wissenschaftlichen Forschung des frühen Mittelalters von außerordentlicher Bedeutung ist, da sich darauf alle späteren Autoren stützen, befaßt sich dieser Aufsatz mit Karamans Kommentar zur These von E. Egger und E. Dyggve von der Herkunft der altkroatischen Baukunst. Diese These der beiden

⁴⁶ O. c., bilj. 1, 16.

Wissenschaftler hatte vor Beginn des zweiten Weltkrieges große Aufmerksamkeit erregt, und wurde von Dyggve in seinem Werk über das salonitanische Christentum ausführlich erläutert.

Vorliegender Aufsatz befaßt sich auch mit Karamans Deutungen zur Erforschung altkroatischer Gräberfelder, einem Thema das Karaman seine systematische Grundlage und noch heute gültige wissenschaftliche Methode verdankt, worauf erst jüngere Forscher, wie D. Jelovina und J. Belošević weiterbauen konnten. Endlich wird auch eine Wertung des gesamten Werkes Karamans zur Erforschung des Mittelalters unternommen, wobei der Verfasser betont, daß er manche Fragen offenlassen mußte, beziehungsweise sie gar nicht berührte. Der Verfasser hebt hervor, daß Karaman einer der hervorragendsten Forscher des frühen Mittelalters gewesen ist, der nach einer Reihe von Amateuren und nicht fachlich geschulten Liebhabern von Altertümern als Exponent der Wiener Schule die Grundlagen zur wissenschaftlichen Erforschung des Mittelalters in Kroatien festlegte.

ŽELJKO RAPANIĆ

PEDESET GODINA POSLIJE KARAMANA

UDK 929Karaman:70(091)(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr. Željko Rapanić
YU — 58000 Split
Zavod za zaštitu spomenika kulture
Iza Vestibula 3

Ljubo Karaman (1886—1971), hrvatski arheolog i povjesničar umjetnosti, tijekom dugogodišnjeg rada bavio se različitim pitanjima nacionalne povijesti umjetnosti. U ovom radu pisac pokušava osvijetliti Karamanov doprinos medievalistici, pa se najprije osvrće na karakter i važnost kapitalnog Karamanova djela »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« (1930). U toj je knjizi Karaman izložio svoju poznatu tezu o porijeklu starohrvatskog graditeljstva i skulpture. Nadalje se govori o Karamanovu istraživanju starohrvatskih grobljâ, temi kojoj je on također postavio sustavne temelje kako u istraživanju tako i u interpretiranju te arheološke građe. Zbog takvih pristupa tim pitanjima i njegovih interpretacija Karamana ocjenjuje kao najznačajnijeg istraživača koji je poslije djelovanja niza amatera i priučenih stručnjaka, kao školovani znanstvenik postavio temelje sustavnom proučavanju hrvatskog srednjovjekovlja.

Ovaj rad i njegov naslov, kojima smo poticaj našli u raspravi Roberta S. Lopeza posvećenoj H. Pirennu¹, može se danas učiniti na prvi pogled neprimjerenim jer nije povezan ni uz koju Karamanovu obljetnicu. No, kako ni u raspravi za kojom se formalno povodimo nije samo riječ o učenjaku Pirennu i njegovu djelu nego i o mnogočemu što je u doticaju s njegovim radom, na tome radu dograđeno i razvijano poslije one citirane knjige, tako će se i ovdje, u ovome tekstu, nastojati u obliku skice, ili čak nacрта za opsežniju raspravu, sveukupno Karamanovo djelo iz tridesetih godina postaviti u širi kontekst vremena i naše arheologije odnosno povijesti umjetnosti ranoga srednjeg vijeka. Kako je u spomenutoga Pirena knjiga »Muhamed i Karlo Veliki« po mnogima kapitalno djelo autorovo, tako je i u našega Karamana, s upravo naznačenog polazišta, »Kolijevka«² bez dvojbe nezaobilazna kad se ocjenjuje autorov prinos proučavanju naše ranosrednjovjekovne umjetnosti i arheologije. Ona isto tako omogućuje da se iznese čitav niz dodatnih i nak-

¹ R. S. Lopez, Quaranta anni dopo Pirenne, u: XXV Settimana di studio del Centro italiano di studi sull'Alto medioevo. La navigazione mediterranea nell'alto medioevo, t. I, Spoleto 1978, 15.

² Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930.

nadnih zapažanja. Zato u jednom časopisu, koji je od svoga početka posvećen upravo tim temama, vrednovanje Karamanova opusa jest zaista primjereno, pogotovu kad mu se ovaj svezak »Prosvjete« i posvećuje. Stoga smo tih pedesetak i nešto više godina od objavljivanja »Kolijevke« uzeli kao vremenski okvir u kojem su se razvijale Karamanove ideje, ali i ideje njegovih suvremenika i nastavljača, temeljene gotovo bez izuzetka na njegovu radu.

Bilo je, naravno, i prije Karamana i poslije njega vrijednih pisaca i valjanih stavova, dostojnih i danas znanstvene pozornosti, a i sam je Karaman uvažavao te autore i njihov rad. Prethodnike je, naime, u nekoliko navrata rezimirao, komentirao i ocijenio³, sa suvremenicima je često polemizirao, uvijek s punim uvažavanjem. Smatrao je i to sastavnim dijelom znanstvenoga rada pa je jednom zgodom istakao i dva načela kojih se nastojao držati: »... da kritika ne bude lična, tj. da težište u raspravljanju položim na to da pokažem točnost svojih tvrdnja, a ne da ukažem na manjkavost i lakune u stručnom znanju protivnika...« odnosno »... da kritika bude općenita, tj. polagao sam težište na metodološki postupak protivnika, jer se time ispravlja ne samo jedna greška, nego unapređuje uopće rad na utvrđivanju naučne istine«⁴. Zbog tih i takvih stavova bio je, živeći u vremenu što je još uvijek cijenilo autoritete, i sam autoritetom, kojega se duboko poštivalo i kao osobu i kao znanstvenika. Svoju snagu znalca i stručnjaka nije zloupotrebjavao nije druge omalovažavao, vrijeđao, niti se služio smicalicama nedostojnim prava znanstvenika, čega danas, nažalost, ima i među prvim imenima i prvcima medievistike u nas.

Prošle je godine obilježavanjem stogodišnjice Karamanova rođenja u nekoliko navrata prikazan, a ponegdje i vrednovan njegov znanstveni opus. Tako je i splitski Književni krug u izboru K. Prijatelja objavio Karamanova »Odabrana djela«⁵ s opširnim uvodnim tekstom, u kojemu je autor toga izbora pristupio ocjeni svečareva opusa ponajviše s gledišta povijesti umjetnosti i kao stručnjak za renesansu i barok, a dovoljno pažnje nije posvetio Karamanovim jednako značajnim pa u pokojem slučaju — čini nam se — i važnijim stranicama o arheologiji i problemima ranoga srednjeg vijeka, koje je Karaman napisao tijekom svojega dugogodišnjeg trajnog bavljenja upravo tim temama. Nećemo se ovom zgodom osvrtnati na čitav Prijateljjev izbor jer je i taj, uostalom, kao i svaki izbor, sastavljen po kriterijima dotičnog autora koji vjerojatno ima vlastito viđenje problemâ kad ih selekcionira. Pokušat ćemo dopuniti ono što je Prijatelj izostavio, a što po našem sudu jest veoma važno za sve-

³ Isto, 18. i d. — I s t i, Dva nova djela o pleternoj ornamentici, *Časopis za hrvatsku povijest*, 1/1943, 1—2, str. 3.

⁴ Citat iz magistarskog rada J. Marković, Bio-bibliografska studija Ljube Karamana, Filozofski fakultet u Zagrebu, 1979, 6, bilj. 4. (Razgovor s Ljubom Karamanom o našoj historijsko-umjetničkoj i arheološkoj nauci, *Narodni list* (?), 11. svibnja 1952.)

⁵ L. j. K a r a m a n, *Odabrana djela* (Izbor K. Prijatelja), Split 1986.

ukupnu ocjenu Karamanova opusa, posebice s aspekta ranosrednjovjekovne povijesti umjetnosti i arheologije. Mislimo pri tome u prvom redu na čitav niz radova posvećenih starokršćanskim temama, zatim tzv. starohrvatskoj arheologiji, predromaničkoj skulpturi, koji su nastali poslije »Kolijevke«, diskusijama s E. Dyggveom, M. Šeperom i drugima. Taj bismo dio Karamanova opusa željeli ovdje još malo osvijetliti, komentirati ga s današnjih gledišta, iako to nije i jedino što bi valjalo u tome opsežnom opusu znanstvenika i praktičara (prisjetimo se Karamanovih arheoloških istraživanja po splitskoj i solinskoj okolici i konzervatorskoga rada u cjelini) nanovo preispitati, pa zabilježiti ne samo stvarni doprinos već i Karamanovu znanstveničku vidovitost. To, međutim, neka bude ostavljeno za koju drugu prigodu i, možda, drugoj osobi.

Kazali smo da će polazište ovim razmatranjima biti Karamanovo kapitalno djelo iz 1930. godine, njegova knjiga objelodanjena kao redovito izdanje Matice hrvatske pod naslovom »Iz kolijevke hrvatske prošlosti«. Tu je Karaman raspravio glavna pitanja ranosrednjovjekovne povijesti umjetnosti i arheologije koja su u to doba bila aktualna: i graditeljstvo, i skulpturu i materijalnu kulturu. Iz te je knjige u spomenutom Prijateljevu izboru doneseno samo jedno poglavlje, i to ono pod naslovom »Graditeljstvo: male crkvice slobodnih oblika«, dok je izostavljeno ono pod naslovom »Pleterne skulpture starohrvatskog crkvenog namještaja«⁶. Ta dva teksta, međutim, tek zajedno kazuju Karamanovo gledište o starohrvatskoj umjetnosti, koju, kako kaže i naslov čitava odjeljka te knjige, Karaman promatra u spomenicima graditeljstva i skulpture, komentirajući ujedno i teze pisaca koje su prethodile »Kolijevci«. Sasvim je jasno da osim o crkvicama slobodnih oblika, kako ih Karaman naziva, mora biti riječi i o pleternim skulpturama starohrvatskoga crkvenog namještaja, budući da je taj s građevinom tvorio jedinstvenu cjelinu. Šteta je što je do toga propusta došlo jer je suvremeno čitateljstvo tako uskraćeno za važno poglavlje, to više što nije u mogućnosti da lako dođe do izvornika, do »Kolijevke«.

Karamanova ocjena i sintezni prikaz prethodnih mišljenja, izneseni u prvom odjeljku knjige, nisu samo njegov osobni pristup problemu već i metodski uzor kako valja pristupiti radovima prethodnika. Poslije objektivnog prenošenja i rezimiranja tuđih misli, iznosi svoje viđenje pa kaže: »Uvjeren sam, da bi mnoga teza i teorija, a samo na korist nauke izostala, da historičari umjetnosti izvode svoje sudove iz neposrednog poznavanja i proučavanja spomenika u naravi, a manje o njima umuju po reprodukcijama i nacrtima na papiru. No potrebno je također, da se s većim oprezom kod skromnih djela lokalnih majstora primjenjuju načela i metode koje su na svom mjestu kod istraživanja monumentalne umjetnosti.«⁷ Tome se Karamanovu stavu, koji je sasvim prihvatljiv, može dodati još bezuvjetna potreba da se prigodom proučavanja tih pojava na pragu srednjega vijeka vodi računa i o topografskim, i o poli-

⁶ Kolijevka, 9, odnosno 73.

⁷ Kolijevka, 32.

tičkim, društvenim i vjerskim posebnostima pogotovu kad se radi o područjima uz istočnu obalu Jadrana i onima u njezinu zaleđu. To, naime, nameće razvitak specifičnih studija upravo tih segmenata, što se u Evropi dogodilo već poodavno, a u nas pomalo provodi tek posljednjih decenija ili čak godina.

Vrijeme u kojem se formirala Karamanova ličnost, a dakako i njegova gledišta na arheologiju i na povijest umjetnosti, jest ono doba kada su u nas, u Hrvatskoj, upravo postavljeni temelji znanstvenom razmišljanju u tim disciplinama, i to u oba slučaja na polazištima bečkih iskustava i naučavanja, rekli bismo onih A. Riegela i onih M. Dvořaka. Karaman je osim toga, na početku svoje karijere, u Splitu, gdje se zaposlio u prosincu 1919. god. kao asistent u »Pokrajinskom konservatorijalnom uredu za Dalmaciju«, bio uz F. Bulića, i radio u tada bogatoj biblioteci Arheološkoga muzeja koju je marljivi direktor vješto opskrbljavao i ažurirao stručnom i znanstvenom literaturom uglavnom sve do svršetka dvadesetih godina ovoga stoljeća. Zabilježen je taj rad Karamanov, uz ostalo, i u mnogim rukom ispisanim marginalijama na knjigama koje je u to vrijeme čitao. U idućim godinama ta veza sa svijetom putem knjige postupno je slabila i u toj biblioteci, dakako i drugdje u nas, pa je to ostavilo na generacije stručnjaka trajnih posljedica koje se, nažalost, ne mogu više prevladati. Danas je, pak, taj zaostatak dobio drastične i nepopravljive razmjere koji se više nikako i nikada neće moći nadoknaditi.

Početak četrdesetih godina Karaman je otišao u Zagreb i tamo se susreće s drukčijim terenom, no dalmatinske i jadranske spomenike nikada ne zapostavlja. Kontakt s tom građom koju je uspostavio neposredno poslije svršetka prvog svjetskog rata, u posebnim političkim prilikama, održavao je do kraja života. Bilo je to još uvijek vrijeme kad je u Dalmaciji trebalo oponirati iredentističkim aspiracijama, pa je i u takvu ozračju vrijedno valorizirati Karamanovo pisanje, njegove teze, komentare i postavke. Dudanovo je djelo »La Dalmazia nell'arte italiana« ocijenio kao djelo napisano iz pobuda političke propagande⁸. Bio je osim toga opterećen i usmjeren historiografskim pogledima iz 19. st. i, dakako, pod utjecajem Šišićeve »Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara« iz 1925. godine na kojoj je gradio sve svoje povijesne zaključke. Pokoji od onih starijih pogleda postupno je ispravljao što nije bilo nimalo lako niti posvuda prihvatljivo. Drugi su opet zaključci bili poput konstanti pa je i različita interpretacija morala biti sustavno obrazlagana. Tako se Karaman suprotstavljao i Jeliću i Radiću, ali i tada glasovitome Strzygowskome. Između velikih europskih sinteza koje su pisali Nijemci, Austrijanci ili Talijani i autora domaćih, manjih rasprava i izvještaja, Karaman je stvarao svoju viziju ranoga srednjega vijeka u Dalmaciji. Na jednoj su strani bili veliki autoriteti poput Rivoire, Cattanea, Monneret de Villarda, Eitelbergera, Haupta, Stückerberga, kasnije i Schaffrana, a na drugoj naši pisci poput Maruna, Radića, Bjelovučića, ali i oni poput Bulića ili Ivekovića koji su mnoge stvari gledali znatno

⁸ Citat po J. Marković, o. c., 45.

realnije. I konačno, u neprimjerenim političkim prilikama bilo je i dalje nužno afirmirati nacionalno biće, njegovo porijeklo i stvaralaštvo, prisutnost na ovome tlu: dokazivati samosvojnost i kreativnost hrvatskoga naroda. Zato je i Karamanova teza o starohrvatskoj umjetnosti, poput nekih prethodnih mišljenja 19. st., imala jedno polazište i u aktualnoj situaciji, možda i u političkoj praksi. Svjetska znanost bila je tada ipak u mogućnosti kročiti drukčijim stazama i uključiti u svoja razmatranja umjetničkih pojava u ranom srednjem vijeku i ona polazišta koja u nas nisu bila aktualna. Problem nacionalnog drugdje nije postojao u takvoj mjeri i u takvu obliku da bi mu opravdanje trebalo tražiti uz pomoć arheologije ili povijesti umjetnosti. U nas, međutim, čak i poslije drugog svjetskog rata istraživanja C. Fiskovića, dragocjena i nadasve bitna, tome su pitanju posvetila punu pozornost, a dokazivanje postojanja naših majstora i umjetnika i njihova autorstva u davnim stoljećima bila su jedan od najprečih zadataka mnogih historiografskih i povijesnoumjetničkih proučavanja. Nije bilo rasprava poput onih koje je poticao npr. Pirenne (da spomenemo ovdje još jedanput toga učenjaka) pa je u spomenutom idejnom okružju bilo logično i jedino moguće ono Karamanovo usmjerenje i opredjeljenje prema dokazivanju stvaralačkih sposobnosti hrvatskoga naroda. Nastala je tako, kako se nama čini, ne samo teza o graditeljima tzv. starohrvatskih crkvice slobodnih oblika i tlorisa već i nastojanje da se valorizira i kasnija umjetnost u istim krajevima, ona koju je Karaman, oštroumno osjećajući da nije mjerljiva i usporediva na razini vrhunskih dostignuća npr. suprotne obale ili nekih drugih europskih krajeva, definirao kao perifernu, kao umjetnost provincijskih strana, udaljenih od izvorišta i ishodišta. Time je želio uspostaviti i zadržati vezu sa stožerima i s osnovnim pravcima razvitka. Možda je šteta da se Karaman tome segmentu svoga rada nije ponovno posvetio i još jedanput navratio na taj problem poslije negoli je 1963. god. objavio knjigu »O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva«,⁹ koja se doimlje poput impresivnog torza što bi se mogao mnogo doradivati do konačna kipa. Tu su problemi o kojima piše izvanredno uočeni, ali, rekli bismo, tek naznačeni da bi se testiralo stručno mišljenje. Kako je, međutim, i tako i toliko razrađena teza bila dobrodošla i s oduševljenjem prihvaćena i kako joj nisu slijedile potanje razrade ili komentari od ostalih tada prvih stručnjaka, vjerujemo da Karaman nije imao dodatnih poticaja da svoje misli eventualno produbljuje. Istina, već 1966. godine M. Prelog je potcrtao važnost te knjige upozorivši na njezine vrijednosti i stavivši pokoju primjedbu.¹⁰ Mnogo poslije, u »Peristilu«, u povodu Karamanove smrti, R. Ivančević je upozorio da se on ovim djelom »uključuje u tokove opće teorije umjetnosti«.¹¹ Valja se, međutim, vratiti temama ranoga srednjega vijeka gdje je manje-više sve što je napisano poslije »Kolijevke« i monografije o mravinačkom

⁹ O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva. Problemi periferne umjetnosti, Zagreb 1963.

¹⁰ M. Prelog, Problemi valorizacije u historiji umjetnosti naše zemlje, *Život umjetnosti*, 1/1966, 5.

¹¹ R. Ivančević, Ljubo Karaman, *Peristil*, 14—15/1971—1972, 7.

groblju¹² oslonjeno na Karamanova postignuća, bilo da ih se razrađuje, bilo da ih se razvija i dopunjuje novim primjerima. U oba slučaja teze počivaju na arheologiji.

Kako je poznato, arheologija se u našim krajevima početkom ovog stoljeća i poslije prvog svjetskog rata razvijala ponajviše iz dva središta: iz Splita, vezujući se uglavnom uz čitavu Dalmaciju i iz Zagreba, usmjerujući se na sjeverne krajeve. Došavši s bečkih studija, Karaman je u splitskoj sredini započeo raditi, uz Bulića, kako smo prije spomenuli, u konzervatorijalnom uredu. U to je vrijeme nastajala pozitivistička orijentacija koja je i u arheologiji i u povijesti umjetnosti težila ka sistematiziranju posebnosti, činjenica, formalnih kategorija nastojeći pri tome postaviti 'red stvari i pojava'. Tako je Karaman prvi sistematizirao starohrvatske grobove, nakit, predromaničko graditeljstvo i skulpturu.¹³ Na tome su tragu poslije radili i D. Jelovina i J. Belošević,¹⁴ odnosno I. Petricioli i T. Marasović,¹⁵ da spomenemo samo neke znanstvenike iz tih područja. I mi smo u nekoliko navrata dograđivali na Karamanovu radu.¹⁶ Karamanova sistematizacija građe i njegove analize predstavljale su svima dragocjeno štivo: pouzdano i poticajno. Nedostajalo je, doduše, spomenutim pozitivističkim analizama (ovdje taj termin ne smatramo nikako pejorativnim) uvid u razna pitanja koja se u nas tada nisu obrađivala, dok su, s druge strane, odgovori počivali katkad na nesigurnim povijesnim interpretacijama. Stoga je u novije vrijeme iskočila kao jedna od najvažnijih zadaća u istraživanjima ne samo revizija pokoje interpretacije, datacije ili formulacije koje su postavljene u Karamanovo vrijeme, bilo da ih je izrekao sam, bilo njegovi suvremenici, nego i postavljanje poznatih podataka u drukčiji odnos čime te činjenice pa i same pojave kao stilsko-umjetničke, društvene ili religijske kategorije, među sobom uvjetovane, mogu biti povezane na nov način. U Karamanovu opusu i za takve analize i zaključke ima informacija, podloga i poticaja pa naša medievistika može razradom nekih njegovih misli ići još naprijed. Mislimo pritom na jedan važan detalj koji u novije vrijeme nije dovoljno raspravljan: pitanje Bizanta i bizantskih utjecaja na istočnoj obali Jadrana.

Karamanova su polazišta bila izuzetno nova, sasvim valjana, naizgled sigurna, pa i konačna. Operiralo se tada, dakako, bez višestruke i teme-

¹² Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, *Rad JAZU*, knj. 268, Umj. razr., 4, Zagreb 1940.

¹³ O.c. u bilj. 2. i 12.

¹⁴ D. Jelovina, Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine, Split 1976. — J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do XI stoljeća, Zagreb 1980.

¹⁵ I. Petricioli, Fragmenti skulpture od VI do VIII stoljeća iz Zadra, *Diadora*, 1/1959, 179; zatim: Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, itd. — T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Split 1978.

¹⁶ Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987. Tu su navedeni i ostali radovi.

ljitije pomoći stroge kritike povijesnih izvora, čitavim nizom činjenica koje su smatrane paradigmatički pouzdanima. Tako naprimjer (o tome smo višekrat iznosili svoja zapažanja) nije se sumnjalo u postojanje splitskog nadbiskupa tzv. Ivana iz Ravene. I Višeslavova »krstionica« bila je jedna čvrsta okosnica za datiranje skulpture (dakako, do Šeperova prijedloga iz 1958¹⁷) te i luk koji je Barada uz Katića bio naizgled nepogrešivo datirao na prag ranoga srednjeg vijeka.¹⁸ U ozračju takvih čvrstih polazišta i duboka uvjerenja u njihovu točnost koje je hrabrilo znanstvenike, izrastala je i Karamanova vizija našega ranog srednjeg vijeka i napisana ona važna sinteza s kojom smo i započeli naše raspravljavanje. O njoj je M. Prelog iznio izvrsnu ocjenu već 1954. godine. On kaže: »Javljajući se svojedobno (1930) kao prva argumentirana kritička revizija svih dotadašnjih pokušaja rješavanja problema u vezi s razvojem umjetnosti u Dalmaciji između VII i XII st. Karamanova knjiga 'Iz kolijevke hrvatske prošlosti' značila je neobično važan korak naprijed. Pozitivni materijal oslobođen je konačno raznih Prokrustovih postelja na koje su ga razapinjali dotadašnji istraživači i Karaman je uspio šareno čislo raznih nekritičkih kombinacija nadomjestiti svojom trijeznom postavkom o 'građevinama slobodnih oblika'«¹⁹. Kako smo to već na više mjesta istakli,²⁰ Karaman bit toga svojega viđenja nije mijenjao do kraja života: ostao je čvrsto u svim svojim tekstovima uz glavnu nit razmišljanja što je također vrlo karakteristično za toga znanstvenika. Takav mu je i tako reći skraćeni oblik »Kolijevke«, ponegdje ažuriran, koji je pod naslovom »Starohrvatska umjetnost« s pokojom dopunom objelodanio za vrijeme drugog svjetskog rata u »Časopisu za hrvatsku poviest«.²¹ Smatrao je svoju tezu dovoljno jakom i jasnom da je zapravo ne treba mijenjati ni razvijati. Njegovo je mišljenje bilo daleko od prvih naših amatera i ljubitelja starina, ali i od inozemaca koji su pisali o našim spomenicima nemajući prava uvida u spomenike o kojima su pisali. Bilo je utemeljeno na metodologiji jedne škole i jedne stručne discipline koju je naučio u Beču. Iznijevši, naime, primjedbe glavnim tezama o porijeklu starohrvatskog graditeljstva, Karaman je izložio svoju, o »*malim crkvicama slobodnih tlorisa*« i o »*čednim majstorima*«, a zatim objašnjavao i materijalnu kulturu koja je otkrivena u starohrvatskim grobovima. Bio je to u cjelini suvisao prijedlog da se protumači specifično graditeljstvo, predromanička skulptura i sav jedan sloj nekropola koje su postupno otkrivane u okolici Knina, Sinja, Solina itd. Iz onodobnih razmišljanja u kojima je prevladavala polarizacija na Italiju i Bizant, osim strizgovijanskih ideja o Iranu i sjevernoj Evropi, predložio je izlaz k mogućim

¹⁷ M. Šeper, Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter. U: *Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung*, 14—16, 1957—1958, 1.

¹⁸ M. Barada, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel-Sućurca, Vjesn. Hrv. arheol. društva, 18—21/1937—1940, 401. — L. Katić, Starohrvatski natpis iz IX vijeka u Sućurcu kod Splita, *Obzor*, Zagreb, 9. rujna 1935.

¹⁹ M. Prelog, Između antike i romanike, *Peristil*, 1/1954, 5.

²⁰ Usp. npr. djelo iz bilj. 16, pass.

²¹ Starohrvatska umjetnost, *Časopis za hrvatsku poviest*, 1/1943, 1—2, str. 52.

izvorištima sveukupne starohrvatske kulture. Tzv. »čedni majstori« grade nekonvencionalne oblike, dok skulpturu u naše krajeve (ona je, naime, vrlo slična onoj u 'italskim' stranama) donose tamošnji majstori. Tako pojednostavljeno Karamanovo viđenje — on ga doduše ne iznosi uvijek i posvuda tako jasno, već ponegdje i malo varira tu temeljnu viziju — riješilo je čitav niz dilema. K tome Hrvati, došavši iz daleka, nose sa sobom materijalnu kulturu koja je dobrim dijelom njima svojstvena. Tako koncipirano objašnjenje dopušta samostalnost nacionalnog bića koje kreira prostor, dok pod utjecajem tek primljena kršćanstva, oko 800. godine, čemu je svjedok tobožnja Višeslavljeva krstionica, inozemni majstori unose predromaničku skulpturu u ovdašnje crkve. Pritom su mu, možemo to danas reći, izmakle ipak dvije stvari, koje, ako ih se podrobnije analizira, ponešto umanjuju vrijednost same teze. Iako smo o tome pisali na drugome mjestu,²² ovdje ćemo tim razmatranjima dodati još koji element. Nije, naime, Karaman, bio dovoljno obratio pozornost na činjenicu da se način gradnje (zidarska tehnika, kako se običava kazati) nije bitno izmijenio, ako se uopće i razlikuje od onoga starokršćanskoga (kasnoantičkoga) doba! I to kad je riječ o zidovima, o kalotama pa i o svodovima. Radi se o tzv. priklesanim kvadrima povezanim s obilato vapnene žbuke. Kad je pak riječ o tlocrtima, onda nije opravdano napisati — kako kaže Karaman — »vjerujem u mogućnost spontanog izbora takvih osnova od strane hrvatskih majstora.«²³ Danas je sasvim jasno da graditeljski oblik ne nastaje spontano, pogotovu ne oblik jedne kršćanske crkve, koji je, kao i crkva sama, uvjetovan mnogim činiocima. Repertoar tih crkava nije po našem mišljenju ni u kom slučaju »slobodan«, što bi moglo značiti i proizvoljan, bez unutrašnje čvrste tipološke konfiguracije koja je određena obrednim zahtjevima pa i zakonitostima. Vanjski i unutrašnji plašt, unutrašnji ukras, raščlamba zidnih površina i ukupni volumen ipak vrlo često variraju osim ako nije riječ o jednom modelu. Da bi svoju misao i teorijski opravdao, Karaman je pretpostavio prekid s tradicionalnim graditeljstvom, uzevši u obzir samo neke odrednice koje počivaju na iskustvu pa kaže: »Ne mislim nijekati mogućnost, da su se starohrvatski majstori, kako su bili prepušteni sami sebi i svojoj sredini, prigodice ogleдали oko sebe i dobili pobudu za kakav oblik ili motiv od ruševina iz rimske dobe.«²⁴ Takav prekid s tradicijom čini nam se nije moguće prihvatiti jer susljednost epoha, njihova međusobna povezanost, logičnost kršćanskog crkvenog prostora koja je tradicionalno jasna, ne dopušta takvu mogućnost. Osim toga kako bi tek pokršteni Hrvati izmišljali graditeljske oblike tradicionalno uhodanoj liturgičkoj i ostalim funkcijama? Takva su izvođenja zaključaka u Karamana počivala prvenstveno na dubokom uvjerenju i njega sama i gotovo svih njegovih suvremenika da su tobožnje »nepregledne i guste mase Avara i Slavena ratnika i poljodjelaca, gonjene od azijskih konjaničkih nomada Avara«,²⁵ preplavile čitav Balkan i istočnu obalu Jadrana i tako prekinule

²² O. c., bilj. 16.

²³ Kolijevka, 54.

²⁴ Na istom mjestu.

²⁵ O. c., bilj. 21, str. 52. Ista misao i u »Pregled umjetnosti u Dalmaciji«.

svaku vezu s prethodnim stoljećima. Iznijeli smo, međutim, drukčije tumačenje kojemu ovdje dodajemo još jedan argument. Nije, naime, nevažno konstatirati da je pretežni dio crkava u unutrašnjosti koje su bile u funkciji u starohrvatsko doba, nastao u kasnoj antici, a da je upravo velik broj predromaničkih crkava koje se mogu pobliže datirati sagrađen u bizantskim gradovima i njihovim kotarima. No, to je tema kojoj valja posvetiti posebnu pozornost i obraditi je sustavnije na drugom mjestu.

Karamanovi su radovi pokatkad pružali podlogu za sasvim drukčije interpretacije. Počivajući, kako smo spomenuli, na onodobnim uvriježenim povijesnim zaključcima koji su služili za uspostavljanje kronoloških odrednica, Karamanove identifikacije bivale su paradigmatičke. K tome on je veoma mnogo vjerovao spomeniku, njegovom fizičkom izgledu, pa su iz takvih odnosa nastajali zaključci koji su lako demantirani čim bi se demontirao mit o spomeniku. Nisu li na temelju naizgled pouzdanih interpretacija splitskog sarkofaga s imenom Ivana nadbiskupa nastajali dalekosežni zaključci? Pokoja takva ili slična pogreška dogodi se samo onim znanstvenicima koji se odluče hrabro pisati sintezu bez obzira na njezinu opsežnost ili širinu građe koju obrađuju. Takav pogled na bilo koje doba, naime, podlošan je izmjeni, dok pojedinačni pristup temi ili obrada nekog detalja mnogo rjeđe dožive bitnije izmjene u interpretaciji.

Neposredno prije početka drugog svjetskog rata E. Dyggve je izložio svoje viđenje hrvatske predromanike, starohrvatskog graditeljstva, obrađujući u trećem svesku »Forschungen in Salona« kompleks Marusinca.²⁶ Na tu se treću knjigu Forschungena, koju je E. Dyggve objelodanio u suradnji s R. Eggerom, Karaman ukratko osvrnuo u božićnom broju splitskoga »Novoga doba« 1939. god. Na spomenutom mjestu Egger iznosi tvrdnju o orijentalnom porijeklu lezena na Anastasijevu mauzoleju na Marusincu, a Dyggve piše o utjecaju te građevine na starohrvatsko graditeljstvo. Sama srž teze logično je odmah uzбудila Karamana koji već iduće godine u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku« piše svoje poznate glose.²⁷ Veoma je zanimljivo pažljivim čitanjem slijediti kako je Karaman u svakoj svojoj rečenici nastojao dokazati svoje tvrdnje iz »Kolijevke« ne popuštajući, tako reći, ni jednu jedinu mogućnost novoj tezi. Prihvatio je doduše Eggerovu misao o orijentalnom porijeklu lezena, stavio manje opaske, a težište glosa usmjerio na Dyggveovo razmišljanje, izneseno prvi put na bizantološkom kongresu u Sofiji 1934. godine. Ipak je morao priznati: »Ako odvajkada tvrdim, da je ključ za objašnjenje pojave starohrvatskog graditeljstva u posebnim prilikama dalmatinske, periferijske sredine u prvo vrijeme po pokrštenju Hrvata, ne mislim time reći, da su hrvatski graditelji sve radili i crpli iz samih sebe, niti da su oni bili posvema zatvoreni prema svakom vanjskom utjecaju.«²⁸ I nešto dalje »Svakako su i Hrvati sa kršćanstvom po-

²⁶ Der altchristliche Friedhof Marusinac, Wien 1939.

²⁷ Glose djelu: E. Dyggve und R. Egger, Der altchristliche Friedhof Marusinac, *VjesnDalm.*, 51/1940, 237.

²⁸ Glose, 247.

primili neke općenite linije crkvenog graditeljstva... a nije isključeno također da su prigodimice preuzeli i neki drugi tlorisni oblik od građevina koje su do njihova vremena bile sačuvane.» Tim riječima pokazuje ipak stanovito kolebanje i uz malo koncidiranje, nastoji što jače istaknuti svoj stari stav. Što se tiče, pak, argumentacije i tumačenja pojedinih spomenika kojima se služi da bi nešto dokazao ili opovrgnuo, njegove spoznaje bile su ipak drukčije od današnjih, pa bi bilo neumjesno takve argumente upotrijebiti da bi se odbacilo ondašnje Karamanovo mišljenje. Zbog toga u pojedinačne analize ovdje ne treba ni ulaziti.

Ova polemika s Dyggveom, a manje s Eggerom, pokazala je, međutim, novi smjer i odškrinula vrata drukčijim razmišljanjima o porijeklu predromaničke arhitekture u Dalmaciji. Dyggveovo mišljenje bilo je u biti značajan pomak prema uočavanju kontinuiteta na ovome tlu, što je poslije, u novije vrijeme potaklo razna razmatranja. Očevidno je i sam Karaman spazio vrijednost takva gledanja, no osvrnuvši se i dijelom odbacivši ga, nije više sam na tom tragu razmišljao. Kad je, naime, 1943. pisao već spominjani sažetak svoje »Kolijevke«, koji je objavljen u »Časopisu za hrvatsku poviest«, o Dyggveovim i Eggerovim pretpostavkama nema ni traga. Isto kao ni u »Pregledu« iz 1952. godine. Ipak nam se čini da je velika šteta što taj manje poznati a veoma važan Karamanov rad, te »Glose«, nije našao mjesto u Prijateljevu izboru, pogotovu što lijepo pokazuje kako je Dyggveova misao, bez obzira na opoziciju koju je imala u obrazlaganju i kritici Karamanovoj, tada prvog autoriteta za srednjovjekovnu umjetnost, ipak razmišljanja skrenula drugim, danas bismo mogli reći pravim putem.

Ostaje, međutim, još uvijek u ovom sklopu pitanja niz nedoumica. Karaman je, to je dobro poznato, rado poticao rasprave o perifernim, provincijalnim i graničnim vrijednostima u umjetničkom stvaranju i to rado povezivao s kategorijama čednih, priučenih, priprostih, skromnih nevještih itd. majstora. Nema nikakve dvojbe da je u mnogo slučajeva takva kvalifikacija i našeg fonda, i našeg stvaralaštva i naših majstora opravdana, no je li moguće npr. srednjodalmatinskim šesterokonhosima, koji su nedvojbeno predromaničkog obilježja, pripisati takve atribute? Očevidno ne! Isto tako ni velikom broju drugih istodobnih crkava, pa ni jednom dijelu tadašnje skulpture. Čini nam se da je kod Karamana u pokojem slučaju takva kategorizacija čak i podsvjesni strah velikoga znalca i prepoštena njegova opreza kojim se morao služiti u vrijeme kad je vlastitu tezu trebalo glasno divulgirati.

Od vremena Karamanove »Kolijevke«, koju smo uzeli kao polazište i koja je nedvojbeno jedno od temeljnih djela naše historiografske literature, znanost je kročila prema novim spoznajama. Povijesno viđenje aktualno prije pedesetak godina zamijenila su druga među kojima kao bitno novo smatramo ono Margetićevo o doseljenju Hrvata,²⁹ kojemu smo

²⁹ L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik radova Hist. inst. JAZU*, Zagreb 8/1977, 5.

među prvima i sa svoje strane dali skromnu podršku.³⁰ Tek u novije vrijeme, posljednjih godina, ono je sve šire prihvaćeno, čak i od N. Klaić koja je na početku bila oprezno rezervirana.³¹ Taj Margetićev prijedlog veoma je pogodan da bi se suvislije protumačilo predromaničko graditeljstvo i skulptura, točnije, čitavo predromaničko doba, pa smo uz ostalo i Margetićeva polazišta upotrijebili u formuliranju našeg viđenja tog razdoblja hrvatske povijesti i umjetnosti. Ima, dakako, još mnogo pitanja koja traže objašnjenja i koja će tek novom argumentacijom, a ne samo pristupom, pružiti realniju sliku o hrvatskom srednjovjekovlju. Jadransku obalu, na primjer, tada bizantsku, i Hrvatsku u njezinu zaleđu, valja promatrati i u uzajamnim odnosima tadašnjih svjetskih sila i u okviru njihovih interesa da politički i vjerski ovlađaju jadranskim i balkanskim zaleđem. Iz toga konteksta ne smiju se ispustiti ni ostale sklavinije, odnosno države koje su postupno nastajale u njihovu zaleđu.

Pokušali smo naznačiti neka od pitanja kojima je Karaman svojedobno dao valjane odgovore i neke od koraka kojima je znanost poslije toga išla naprijed. Čini nam se, međutim, da će napredak ubuduće biti u drukčijim polazištima: i prilikom proučavanja graditeljstva, i skulpture i tzv. materijalne kulture. Bez obzira na to što je čitav niz danas uvažениh stručnjaka dosljedno slijedio neka Karamanova načela i ogleđao se u sve suptilnijem pozitivizmu (sjetimo se vrijedne Marasovićeve morfološke klasifikacije, gdje je do kraja doveden taj postupak) postoje i drukčija gledanja, bliža suvremenom konceptu promatranja ranoga srednjeg vijeka koji bezuvjetno uključuje i tangentne discipline poput jezičnih istraživanja, toponomastike i antroponomastike, sociologije, liturgije, gospodarstva, a da o povijesti crkve i ne govorimo. Tako npr. tipologija mačeva ili naušnica razrađena do u tančine postaje sebi svrhom, ako to oružje i taj nakit ne možemo povezati s osobom koja se time služila i ako u toj makar pretpostavljenoj slici ne vidimo svrhu prethodnih sistematizacija. Z. Vinski, majstor takvih analiza,³² u svojim radovima sve više otkriva i nosioce, a što je u određenom smjeru proučavanja još i važnije, i putove kojima se oružje unosilo u naše krajeve. Time ona slika koju povjesničari katkad slikaju deduciranjem dobiva realne odnose i pokatkad neborive oslonce. Franačke utjecaje tako ne treba samo pretpostavljati već ih možemo s još jednim novim argumentom i dokazati: oni se arheološkom interpretacijom pretaču u dokazljivu činjenicu.

Prvi Karamanov znanstveni rad s područja arheologije, a jedan od prvih radova uopće, jest rasprava o glasovitom zlatnom nakitu iz Tri-

³⁰ Z. Rapanić, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VjesnDalm.*, 74/1980, 189.

³¹ N. Klaić, Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu Konstantina VII Porfirogeneta, *Starohrv. prosvjeta*, ser. III, 15/1985, 31.

³² Spomenimo na ovom mjestu samo posljednji takav rad objelodanjen u *Starohrv. prosvjeti*, ser. III, 15/1985, 61. gdje je navedeno mnogo članaka povezanih s ovim pitanjima koja je autor obrađivao.

lja,³³ koja je svakako jedna od najsustavnijih rasprava napisana od starijih autora o toj tematici. Karaman je pokazao spremnost temeljita stručnjaka, vladanje metodom i literaturom, pa je taj rad, bez obzira na to što se triljski nalaz može drukčije protumačiti, bio uzornim predloškom koji se teško dosizao. Bavio se Karaman i terenskim radom, pa iako su tada način istraživanja, dokumentacija, pristup terenu i nalazima bili mnogo različiti od današnjega standarda (prisjetimo se npr. uzornih istraživanja koja je nedavno J. Belošević provodio u Ždriju kod Nina), ipak su mu interpretacije bile na razini tadašnje znanosti što, na žalost, nije bio slučaj s mnogim njegovim suvremenicima koji su iskapali po Dalmaciji čak i poslije drugoga svjetskog rata. Na upravo spomenuti teorijski rad o zlatnom triljskom nakitu iz 1921. god. Karaman je nadovezao istraživanja u Mravincima i monografiju o tom nalazištu iz 1940, objelodanjenu u »Radu« JAZU.³⁴ Ne može mu se, međutim, zamjeriti što triljski nakit postavlja u krug »merovinške i barbarske umjetnosti ili pak umjetnosti seobe naroda« (pretisak str. 247), odnosno kad gotovo na pedagoški poučan način izlaže ono staro uvriježeno mišljenje o barbarima i njihovoj umjetnosti. Ističemo ovu pojedinost stoga što će ona, uz još pokoju njegovu konstataciju, postati opće mjesto, u našoj historiografiji na koju će se oslanjati mnogi baveći se ranim srednjim vijekom. Pojavu 'barbarstva' tumači kao opreku tobožnjem rimskom uzoru koji je bio nedostižan i koji se nije mogao oponašati. Posebnu umjetnost i izraz germanskih i ostalih naroda on, kao i njegovo vrijeme, smatra posljedicom intelektualne i tehničke nesposobnosti. Ipak je zanimljivo da triljsko zlato stavlja u izbor najvrednijih nalaza (i nalazišta) ranosrednjovjekovnog doba, uspoređuje ga s tada najpoznatijim istodobnim otkrićima pa kaže da su arheološki predmeti iz triljskog groba, točnije samo istraživanje urodilo »donekle čednijom, ali ne manje interesantnom žetvom«.³⁵ Iz citirane literature vidljivo je da poznaje najvažnija djela toga doba, što je potvrda one naše već iznesene konstatacije da je radio i učio u izvanredno opskrbljenoj biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu. Izlažući svoju interpretaciju, koju je novije doba djelomice izmijenilo u detalju, ali ne i u cjelini, kritički se osvrće i na starija mišljenja. Tako kaže: »Neko vrijeme htjelo je sa stanovite strane vidjeti u našim krajevima primjerke umjetnosti specifičnog hrvatskog karaktera: (bilj. 14!) to je bilo u doba, kada je nekim našim istraživaocima historije umjetnosti dostajala mala regijonalna inačica u ornamentici neke perijode ili neznatan, drugdje još ne utvrđeni arhitektonski detalj, e da se odmah skalupi tobože samonikli hrvatski slog«.³⁶ Koliko li su te stare Karamanove konstatacije bitno važne i koliko stručnjaka koji su poslije njega radili i pisali nije shvatilo smisao tih riječi! Pa i danas se naprimjer jednostavna pletenica smatra »hrvatskom« posebnosću i ona dobiva gotovo iskonsko značenje i u simboličkom i u nacionalnom

³³ Zlatni nalaz na Trilju nedaleko Sinja, *VjesnDalm.*, 44/1921. — Pretisak: Odbrana djela, Split 1986.

³⁴ *O. c.*, u bilj. 12.

³⁵ Zlatni nalaz, pretisak, 248.

³⁶ Isto, 249.

smislu. To je drastičan primjer kako se jedno izvanredno zapažanje, temeljeno na studioznom poznavanju problema olako zaboravi, preskoči, iako za pravi zaključak ne treba mnogo truda, pa čak ni znanja. Ovaj Karamanov rad moglo bi se komentirati od stranice do stranice pa čak i od retka do retka, toliko je izazovan i pun valjanih podataka i misli. On je želio, naime, problem i teorijski obrazložiti, što nisu radili mnogi njegovi nastavljači koji su se istim pitanjima dugo bavili i o njima pisali. Karakterističan je to primjer koji pokazuje koliko naša starija arheološka literatura traži komentara i sustavne revizije. Spomenut ćemo još jednu misao iz toga rada koja nam se čini vrlo vrijednom. Karaman kaže: »*Nama izgleda u opće, da se kod rješavanja historijsko-umjetničkih problema često premalo obziremo na činjenicu, da je kulturno stanje neke dobe ili nekog kraja — a umjetnost je najznačajniji izraz i najrealniji odraz kulturnih prilika stanovite dobe ili kraja — tek rezultanta mnogostrukih faktora i upliva*«. ³⁷ Takva Karamanova gledišta potpuno su zaboravljena u praksi, a možda čak nisu bila ni zapažena, slično kao i ona Bulićeva iz 1888. god. o kojima smo u nekoliko navrata pisali. ³⁸ Dakako, danas pokoja Karamanova postavka ili zaključak neće stajati, osobito u svjetlu novih spoznaja u našoj i još više u inozemnoj znanosti koja obrađuje upravo te probleme seobe naroda o kojima je bilo riječi u radu o triljskom nalazu. No to ne umanjuje njegovu ulogu prvog sustavnog i stručnog tumača materijalne kulture u nas.

Upustivši se tim radom na samome pragu stručne i znanstvene karijere u jedno za njega novo područje, stekao je mnoga znanja koja su mu omogućila da pristupi istraživanjima Mravinaca, a zatim da se potpuno osposobljen upusti i u interpretaciju toga nalaza. ³⁹ Koliko li bi još danas pisaca moglo crpsti pouka iz Karamanovih metodičkih postupaka, sustavnog načina razmišljanja i konačne interpretacije. Bila je ta publikacija toliko valjana da su se na njoj gradila tako reći čitava naša novija tumačenja srednjovjekovnih groblja. I D. Jelovina i J. Belošević, koji su u tome segmentu arheološke baštine dali najznačajnije i najkompletnije rezultate, polazili su od Karamana i razvili, dopunili, proširili njegove spoznaje obogativši ih vlastitim prinosom. Uz njih, naravno, i mnogi drugi koji su se tim pitanjima više ili manje sustavno ili usputno bavili objelodanjujući svoja istraživanja. obrađujući mravinačko groblje, postavio je Karaman temelj idućim istraživanjima: postavio je okvire za proučavanje 'grobne arhitekture', tipologije nakita, posuđa i sustavnog obrazlaganja te problematike. Mlađi su istraživači, osobito dvojica, već spomenuti Jelovina i Belošević, u svojim kapitalnim monografijama razvijali i dopunjali, unapređivali i obogaćivali one prvotne spoznaje i konstatacije. Naravno, neke stručnjake koji su se bavili materijalnom kulturom, inspirirao je i tekst u »Kolijevci« posvećen toj arheološkoj građi,

³⁷ Isto, 252.

³⁸ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolini uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije, Zagreb 1888. — O tome: Z. Rapanić, o. c., u bilj. 16.

³⁹ O. c., u bilj. 12.

u kojem je Karaman bez dvojbe otišao naprijed od svojih prethodnika koji su dotad pisali o nakitu, oružju i ostalim predmetima svakodnevne upotrebe ili umjetničkog obrta. On se mnogo oslanjao na suvremene spoznaje jer je, poznajući jezike, bio u prilici da prati i tadašnju svjetsku literaturu koja mu je bila na raspolaganju što mnogi, nažalost, tada a ni poslije nisu mogli ni umjeti. Radio je doduše i na temelju prethodnih nepotpunih, pa i nestručnih istraživanja, što ga je pokatkad dovelo i u nezgodan položaj: vjerovao je istraživačima i pronalazačima. To je, međutim, stanje u kojem se i danas pokoji stručnjak nađe kad obrađuje predmete koji su otkriveni u prošlom stoljeću pa i kasnije, tj. u vrijeme kad metodologija arheoloških istraživanja nije počivala na čvrsto utemeljenim principima stručnoga posla, već je katkad ovisila i o osobnoj sklonosti onoga koji iskopavanja vodi. To se reflektira negativno još i danas pa su revizije fondova u muzejima i terenskih istraživanja jedna neminovnost s kojom se valja neizbježno sukobljavati.

Ima još mnogo Karamanovih radova koji zavređuju i našu pozornost, iako su po nadnevku objave veoma davni. I njih bi trebalo uvrstiti u izbor iz njegova opusa kad bi to prilike dopuštale, to više što su mnogi objavljeni u teško dostupnim publikacijama. Stoga ih ovdje samo evidentiramo, kako bismo skrenuli pažnju mlađim kolegama na sustavnost pristupa i obrade problema, ili na naznake koje valja uzeti u obzir prilikom suvremenih proučavanja. To su, da spomenemo samo neke članke, »Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu i ranosrednjovjekovna pleterna ornamentika u Dalmaciji«,⁴⁰ zatim — kronološkim redom — »Crkvice sv. Mihajla u Stonu«,⁴¹ pa »Spomenici u Dalmaciji u doba hrvatske narodne dinastije i vlast Bizanta na istočnom Jadranu u to doba« iz Šišićeva zbornika⁴², zatim jednu od prvih prezentacija naše umjetnosti na svjetskom jeziku pod naslovom »Notes sur l'art byzantine et les Slaves catholiques de Dalmatie«,⁴³ Važan je bio u svoje vrijeme, a i danas je članak o »Starohrvatskom groblju na Majdanu kod Solina«,⁴⁴ pa onaj o »Spomenicima VII i VIII st. u Dalmaciji«,⁴⁵ te konačno niz radova koje je pedesetih godina, a i poslije, objavljivao u dostupnijim časopisima i koji su vrlo često osobne refleksije na mišljenja ili kritike autora koji su u to vrijeme pisali o problemima u kojima je Karaman i dalje bio tako reći neprikosnoveni autoritet. Pokatkad je u kritici vidio priliku da uporno potvrđuje svoja stara mišljenja, no vrlo je često zapažao nedostatke nekog pristupa ili tumačenja.

Ima, dakako, još mnogo pitanja koja bi se u Karamanovu djelu mogla aktualizirati i koja, kad ih promatramo u slijedu razvitka naše medijevalistike imaju važno mjesto. Ovaj naš prilog — to smo već naglasili — ne

⁴⁰ *Starinar*, Beograd, ser. III, 3/1924—1925, 43.

⁴¹ *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S., 15/1928, 81.

⁴² Šišićev zbornik, Zagreb 1929, 181.

⁴³ U: *L'art byzantine chez les Slaves*, sv. II, Paris 1932, 332.

⁴⁴ Posebno izdanje »Bihaća«, Split 1936.

⁴⁵ *Vjesnik Hrv. arheol. društva*, 22—23/1942—1943, 73.

teži k sveukupnoj ocjeni rada ovog našeg znanstvenika, već po osobnom izboru pisca pokušava osvijetliti neke teme što mu se čine osobito vrijednima. Na svršetku usudili bismo se reći da je Karaman upravo hrvatskoj arheologiji i povijesti umjetnosti ranog srednjeg vijeka dao mnogo više negoli se to na prvi pogled čini. Radio je na tematici koja je obilovala problemima i dilemama, delikatna u društvenom i političkom pogledu, malo obrađivana i koja nije imala čvrstih polazišta u svjetskoj znanosti. Naši znanstvenici obrađujući klasičnu antiku ili pitanja provincijalne umjetnosti, pa i starokršćanske, a da ne govorimo o renesansi ili baroku, uvijek imaju općih parametara unutar kojih se manje ili više mogu vješto snalaziti. Hrvatsko srednjovjekovlje uvijek je nametalo neobična pitanja i postavljalo iznenađujuća rješenja. Tome smo i danas svjedoci. Karaman je bio kao i svaki kreativni historičar znanstvenik (ne historičar amater kakvih je u nas bilo, a i još ih ima!) čovjek svoga doba: odražavao je duh i težnje tadašnje historiografije, metode pa i iluzije. No, kako kaže R. S. Lopez kojim smo započeli ovaj tekst »svaka generacija ima pravo i dužnost tražiti nove odgovore na stara pitanja«⁴⁶ čime se — dodali bismo — ni u kom slučaju ne umanjuju zasluge svih prethodnika ni malih niti velikih, poput Ljube Karamana.

Rad prihvaćen za tisak 18. studenoga 1986.

Zusammenfassung

FÜNFZIG JAHRE NACH KARAMAN

Ljubo Karaman (1886—1971) kroatischer Archäologe, Kunsthistoriker und Verfasser vieler Bücher und Abhandlungen, befaßte sich im Verlauf seiner langjährigen wissenschaftlichen Tätigkeit mit den verschiedensten Problemen: von der altchristlichen Baukunst, über zahlreiche Fragen der kroatischen Medievalistik, die Geschichte des Mittelalters, die Kunst der Romanik, Gotik, Renaissance und des Barock bis zu Problemen des Denkmalschutzes. Hier wird der Versuch unternommen, Karamans Beitrag zur Problematik des frühen Mittelalters zu erläutern und zu werten. Im Vorjahr, anlässlich der Hundertjahrfeier von Karamans Geburt, gab das Verlagshaus »Književni krug« in Split eine vom dem Mitglied der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste, Kruno Prijatelj, zusammengestellte Auswahl aus seinen Werken heraus.

Im vorliegenden Aufsatz liegt der Schwerpunkt auf jenen Werken, deren Thematik in dieser Zeitschrift bevorzugt behandelt wird, in erster Linie auf dem kapitalen Werk Karamans »*Iz kolijevke hrvatske prošlosti*«, in dem Karaman 1930 seine bekannte These über den Ursprung altkroatischer Baukunst und Skulptur dargelegt hat. Nach einem umfassenden Kommentar dieser Lehrmeinung, die für die Entwicklung der kroatischen wissenschaftlichen Forschung des frühen Mittelalters von außerordentlicher Bedeutung ist, da sich darauf alle späteren Autoren stützen, befaßt sich dieser Aufsatz mit Karamans Kommentar zur These von E. Egger und E. Dyggve von der Herkunft der altkroatischen Baukunst. Diese These der beiden

⁴³ O. c., bilj. 1, 16.

Wissenschaftler hatte vor Beginn des zweiten Weltkrieges große Aufmerksamkeit erregt, und wurde von Dyggve in seinem Werk über das salonitanische Christentum ausführlich erläutert.

Vorliegender Aufsatz befaßt sich auch mit Karamans Deutungen zur Erforschung altkroatischer Gräberfelder, einem Thema das Karaman seine systematische Grundlage und noch heute gültige wissenschaftliche Methode verdankt, worauf erst jüngere Forscher, wie D. Jelovina und J. Belošević weiterbauen konnten. Endlich wird auch eine Wertung des gesamten Werkes Karamans zur Erforschung des Mittelalters unternommen, wobei der Verfasser betont, daß er manche Fragen offenlassen mußte, beziehungsweise sie gar nicht berührte. Der Verfasser hebt hervor, daß Karaman einer der hervorragendsten Forscher des frühen Mittelalters gewesen ist, der nach einer Reihe von Amateuren und nicht fachlich geschulten Liebhabern von Altertümern als Exponent der Wiener Schule die Grundlagen zur wissenschaftlichen Erforschung des Mittelalters in Kroatien festlegte.